

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Факультет іноземної та слов'янської філології
Кафедра української мови і літератури

Рустамова Юлія Сергіївна

**Лексико-словотвірні інновації і сучасній українській мові (на
матеріалі творчості Л. Костенко та О. Забужко)**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Українська мова
і література)

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Н. В. Громова,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри української мови і
літератури

«____» _____ 20__ року

Виконавець

_____ Ю. С. Рустамова

«____» _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	7
1.1.Поняття «лексико-словотвірні інновації» у працях мовознавців	7
1.2.Виникнення лексико-словотвірних інновацій в сучасній українській мові.....	13
1.3.Генеza та сучасні класифікації неолексем	19
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. МОВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛЕКСЕМ У ТВОРАХ Л. КОСТЕНКО ТА О. ЗАБУЖКО	25
2.1.Літературні тенденції оновлення лексичного складу сучасної української мови.....	25
2.2.Аналіз використання лексико-словотвірних інновацій у творах Л. Костенко (на матеріалі ліричних творів та роману «Записки українського самашедшого»).....	34
2.3.Особливості функціонування лексико-словотвірних інновацій в творчості О. Забужко (на матеріалах роману «Музей покинутих секретів»).....	46
Висновки до другого розділу	55
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	57
3.1.Система роботи вчителя-словесника з вивчення неологізмів у шкільному курсі української мови	57
3.2.Контроль знань учнів із розділу «Лексикологія»	65
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74
ДОДАТКИ	81
Методичний комплекс на допомогу вчителю-словеснику «Неологізми як складова лексичної системи української мови».....	81
Додаток 1 Конспект інтегрованого уроку з української мови і літератури на тему «Ліна Костенко. Життєвий і творчий шлях. Особливості індивідуального стилю».....	81
Додаток 2 План-конспект уроку на тему «Неологізми».....	93
Додаток 3 Конспект уроку на тему «Неологізми – складова лексичної системи української мови».....	97

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Інтенсивна динамізація лексико-семантичного рівня української мови кінця XX – початку XXI століття, яка свідчить про мобілізацію одиниць цього рівня для вираження ціннісних переорієнтацій та формування нової системи пріоритетів українського соціуму, потребує більшої диференціації об'єкта дослідження, звуження сфери наукового пошуку, зокрема й аналізу неологізмів окремих письменників. Це віддзеркалюється в основних проявах інтертекстуальності, що мають безпосереднє текстове вираження в творчості (цитати, алюзії, ремінісценції, переоповідання «чужих» сюжетів, пародія, жанрові трансформації). Однією з важливих передумов функціонування мови є здатність до трансформувань, коли на кожному етапі існування розвиваються ті засоби й способи вираження, ті тенденції, які найбільше відповідають новим соціальним та культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації. Найвиразніше відображає динаміку мови її лексико-семантичний рівень. Словниковий склад мови є найчутливішим до зовнішніх факторів впливу, тому на ньому також активно відбивається дія внутрішніх законів розвитку мови. В останні десятиріччя всебічний аналіз okazіональних слів – позасистемних мовленнєвих явищ – викликає всебічний інтерес у фахівців. Цим, а також відсутністю аналізу інноваційної лексики у літературній мові Ліни Костенко та Оксани Забужко зумовлюється **актуальність нашого дослідження.**

Метою дослідження є дослідження лексико-словотвірних інновацій в сучасній українській мові та особливості їх використання у творах Л. Костенко та О. Забужко.

Для виконання сформульованої мети дослідження, нами були поставлені наступні **завдання:**

1. охарактеризувати поняття «лексико-словотвірні інновації»;
2. проаналізувати виникнення лексико-словотвірних інновацій в сучасній українській мові;

3. розглянути літературні тенденції оновлення лексичного складу сучасної української мови;
4. проаналізувати використання лексико-словотвірних інновацій у творах Л. Костенко (на матеріалі ліричних творів та роману «Записки українського самашедшого»);
5. виявити особливості функціонування лексико-словотвірних інновацій в творчості О. Забужко (на матеріалі роману «Музей покинутих секретів»);
6. розглянути методичні аспекти вивчення нової лексики у школі та розробити методичний комплекс на допомогу вчителю-словеснику;

Об'єктом дослідження є лексичний склад сучасної української мови.

Предметом дослідження є лексико-словотвірні інновації у творах Л. Костенко та О. Забужко.

Джерельною базою дослідження стали ліричні твори та роман Л. Костенко «Записки українського самашедшого» та роман «Музей покинутих секретів» О. Забужко.

Методи дослідження в роботі використані такі: пошуковий по наявній методично-науковій літературі з аналізом та описом знайденого матеріалу, порівняння, класифікація, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, систематизація.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній здійснено спробу комплексного осмислення нової лексики у композиції художніх текстів Л. Костенко та О. Забужко; здійснено детальний аналіз неолексем через призму їх вивчення у шкільній програмі.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що представлені матеріали можуть стати основою для подальшої розробки проблеми функціонування неологізмів у художніх творах, для дослідження семантичних, структурних та функціональних особливостей нової лексики сучасної української мови.

Практичне значення роботи полягає в тому, що наданий у роботі опис нової лексики може бути використаний учителями-словесниками у процесі викладання розділів «Лексикологія», «Словотвір» у школі та вузі.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати висвітлювались у виступах на науково-методичному семінарі «Актуальні питання філології та методології» (Суми, 2020); Міжнародній науково-практичній конференції «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація у науковому дискурсі» (Суми, 9 листопада 2020), Усеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника (Суми, 26 листопада 2020)

За матеріалами дослідження опубліковано статтю:

- Рустамова Ю. Мовно-стильові особливості неолексем у творах Ліни Костенко / Ю. Рустамова // Актуальні питання філології та методології: збірник наукових праць магістрантів. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. – С.138-142.

Обсяг і структура роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи – 101 сторінка.

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність та визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, теоретичне та практичне значення.

У **першому розділі «Теоретичний аналіз лексико-словотвірних інновацій у сучасній лінгвістиці»** висвітлено теоретичні питання про особливості потрактування та розмежування поняття «неологізм»; проаналізовано й узагальнено досягнення мовознавців у цій галузі; окреслено шляхи виникнення лексико-словотвірних інновацій, подано класифікації неолексем.

У **другому розділі «Мовно-стильові особливості неолексем у творах Л. Костенко та О. Забужко»** окреслені літературні тенденції оновлення лексичного складу сучасної української мови, проаналізовано використання лексико-

словотвірних інновацій у творах Л. Костенко (на матеріалі ліричних творів та роману «Записки українського самашедшого») та виявлені особливості функціонування лексико-словотвірних інновацій в творчості О. Забужко (на матеріалах роману «Музей покинутих секретів»).

У третьому розділі **«Методичні аспекти вивчення неологізмів на уроках української мови»** описано систему роботи вчителя-словесника з вивчення неологізмів у шкільному курсі української мови, подано комплекс тренувальних вправ з теми: «Неологізми».

У **Висновках** підведено підсумки проведеного дослідження.

У **Додатках** подано розробки уроку у 6 класі на тему: «Неологізми – складова лексичної системи української мови», план-конспект уроку з української мови на тему «Неологізми» та конспект інтегрованого уроку з української мови і літератури на тему «Ліна Костенко. Життєвий і творчий шлях. Особливості індивідуального стилю»

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Поняття «лексико-словотвірні інновації» у працях мовознавців

На сучасному етапі українська мова перебуває під впливом двох чинників. По-перше, вона розвивається в умовах глобалізації і тих процесів єднання економік, фінансів, культур та інформаційних просторів, що відбуваються у світі. По-друге, зі здобуттям незалежності України, незважаючи на політичне життя країни й відверті з боку деяких політиків спроби знищити сферу функціонування української мови як державної, вона перебуває на стадії перегляду своїх нормативних стандартів. Тобто, треба обов'язково враховувати динаміку української літературної норми, зокрема, розглядати проблеми норми в широкому лінгвістичному та культурному аспекті. Для прескриптивного рішення таких проблем необхідно знаходити нові лінгвістичні запити суспільства, уточнювати теорію норми і нормалізації [41].

На сьогодні термінів на позначення мовного нововведення як такого та його різновидів існує чимало. Серед них такі визначення, як інновація, нововведення, входження, вкраплення, лексична інновація, словотвірна інновація, неологізм, неолексема, новотвір, неозапозичення, неосемантизм, неоморфема, неоформант, неографізм. В око відразу впадає різний змістовий обсяг поданих термінів, а також наявність між ними відношень взаємозаміни чи підпорядкування. Наприклад, термін інновація переважно використовують як родове для всіх різновидів мовних нововведень.

За належністю нових одиниць до певних рівнів мовної системи виділяють такі нововведення: фонетичні, графічні, морфемні, словотвірні, лексичні, фразеологічні та граматичні (морфологічні й синтаксичні). Інновації стилістичні розглядають як вияви змін у мовних уподобаннях та смаках суспільства.

Для сучасної лінгвістики характерне використання терміну «інновація» на позначення нових явищ на всіх рівнях мови. Термін «новоутворення» з

урахуванням внутрішньої форми може бути тотожним термінам «інновація», «нововведення», але не поняттю «неологізм» [6]. Останній виявляється ширшим поняттям, оскільки до неологізмів належать не тільки лексичні новоутворення, а й слова, запозичені з інших мов, або ті, що отримали нові значення.

З іншого боку, не кожен новотвір є неологізмом. Термін «інновація» постає родовим поняттям щодо неологізмів і новотворів інших рівнів. Лексичні новоутворення, запозичення та слова зі зміненним значенням у пропонованій роботі, услід за визначенням О. В. Косович [30], позначатимуться терміном «лексичні інновації», оскільки він, на нашу думку, повністю відображає характер сучасних мовних змін у лексикології.

Вагомим, також, у понятті «інновація» вважаємо визначення його як певного нововведення, тобто, будь-чого нового в мовній системі. До проблеми мовної інновації звернувся свого часу Е. Косеріу, який дав їм таке визначення: «Усе те, в чому висловлене мовцем (воно розглядається з погляду мовних закономірностей) відхиляється від моделей, що існують у мові, якою ведеться розмова, можна назвати інновацією» [38].

У сучасній лінгвістиці неологізацію можна розглядати як загальну тенденцію, універсальний процес, який більшою чи меншою мірою властивий усім світовим мовам. Бурхливий процес неологізації виявляється в появі нових слів, словосполучень, нових значень, актуалізації та функціональній переоцінці лексичних одиниць, які вже давно існують у мові. Лексична система мови поповнюється новими мовними елементами, неологізмами, виникнення яких зумовлено впливом зовнішніх та внутрішніх чинників мовного розвитку. Різноманітність нового матеріалу викликала необхідність типологізації неологізаційних процесів загалом та класифікації неологізмів зокрема [10].

Терміни лексична інновація, неологізм та неолексема далі вживаємо як абсолютні синоніми. Вони позначають нові складники лексикології, нові одиниці номінації на відміну від граматичних інновацій, що позначають нові явища в українській предикації (побудові висловлень), а отже, становлять нові одиниці комунікації. Також, у складі неолексем виділяємо новотвори (нові

похідні слова), неозапозичення (нові запозичення) та неосемантизми (нові значення слів, нові слова-значення, за відомою класифікацією неологізмів Н. З. Котелової). Терміном новотвір означаємо ті слова, які створені у системі української мови за власними словотворчими зразками.

Термін «неологізація» традиційно пов'язують з одним із розділів мовознавства – неологією (В. Г. Гак, Н. З. Котелова, Ю. С. Сорокін, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат та ін.) – та використовують для найменування «сукупності неологізмів» [27, с. 58], тобто витлумачують неологію як науку про нові слова (неологізми та okazіоналізми). Проте, сформульована проблема неологізації ширша, оскільки охоплює не лише лексичний рівень мови. Так, О. В. Сенько зазначає, що процес неологізації «веде до появи інновації насамперед на рівні лексики, а також на рівнях інших підсистем» мови, тому в широкому значенні неологію потрібно розуміти як «науку про нові явища мовної системи загалом» [54, с. 1].

Ґрунтуючись на такому визначенні неології, ми вживаємо термін «неологізація» на позначення процесів виникнення нових мовних явищ та одиниць у системі української мови та в мовленні, що зумовлює розмежування мовних та мовленнєвих інновацій та уможлиблює розширення проблем неології за рахунок залучення граматичних одиниць і категорій. Неологізація в політичному дискурсі насамперед пов'язана з процесами появи нових слів та розвитком нових мовних явищ у політичному мовленні.

Науковці стверджують, що системність лексики полягає:

- у відповідності одних лексичних одиниць з іншими, тобто в можливості тлумачення будь-якого слова іншими словами тієї самої мови;
- у можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найважливіших слів;
- у системності й упорядкованості зафіксованого в лексиці об'єктивного світу [32, с. 318].

Нові одиниці, які з'являються в мові, одразу набувають цих ознак, однак самі вони також становлять своєрідну систему з усіма типами відношень.

Лексико-словотвірні інновації створюють нові явища суспільного буття людини, розвиток науки, техніки, виробництва, міжнародних контактів і особливо активно використовуються в періодиці, якій властиві оперативність реагування на важливі події в житті соціуму та постійний пошук нових виражальних мовних засобів.

Найбільше представлені іменники-інновації на позначення осіб та мають різні ознаки: номінації організацій, установ, абстрактні назви, утворені префіксальним, суфіксальним способами, композицією, юкстапозицією, аббревіацією. Меншою є група прикметників-новотворів різної семантики. Ще рідше вживаними в аналізованих текстах є нові дієслова та прислівники. Неолексеми творяться як від основ апелятивів, так і від основ власних назв (прізвищ, найменувань організацій, політичних партій і рухів) [47].

Основними ознаками, якими користуються лінгвісти для зіставлення та розмежування виокремлених груп інновацій, є:

- належність до мовлення;
- творчий, індивідуальний характер створення лексичної одиниці;
- синхронно-діахронна дифузність (спочатку новоутворення – втілення зв'язку між синхронією та діахронією: *слово є синхронним через словотвірні, семантичні та граматичні зв'язки; діахронним – як абсолютно мовленнєвий факт може вживатись і в інших мовленнєвих актах*);
- словотвірна похідність (новоутворення є результатом відносно вільної комбінації щонайменше двох словотвірних морфем);
- первісна одноразовість;
- залежність від контексту;
- новизна лексичного значення;
- експресивність;
- номінативна факультативність (слова сприймаються, переважно, в їх класичних значеннях) [64].

Серед лексем-неологізмів розрізняємо власне неологізми – це абсолютно нові слова, як щодо форми, так і щодо змісту. Сильна потреба в номінації нових понять і явищ виникає у зв'язку з динамічним розвитком суспільно-політичного життя як в Україні, так і в світовому масштабі.

Окрему групу, домінантну за обсягом і досить своєрідну, становлять новотвори – лексичні одиниці, яким властива новизна форми (відомі морфеми виступають у незвичних поєднаннях, утворюючи слова із зовсім новими значеннями).

У публіцистичній мові суспільно-політичного спрямування серед лексем-неологізмів розрізняємо семантичні неологізми – слова, у яких нове значення передає форма, наявна в мові. Текстові інновації також пов'язані з усвідомленням соціально-політичних процесів, що відбуваються у світі й Україні, проте не мають статусу потенційно кодифікованих лексем. Наприклад, лексеми політологічного змісту, як коаліціант, доларизація, непідписант, білосердешні, опоблоківці, ударівці та ін. належать до текстових інновацій. Це терміни ідеології, політики, частково військової справи, також перифрази, загальноновживані найменування, метафори, навіть власні імена, за якими може стояти певний комплекс політичних уявлень і понять, асоціацій [50].

Лексико-словотвірна категорія оцінки реалізується двома словотвірними категоріями: словотвірна категорія непроцесуальної ознаки і словотвірна категорія оцінно-розмірного порівняння. Здебільшого суфікси оцінно-розмірного порівняння, на відміну від загальнолітературних, служать не для передавання семантики оцінки і розміру, а заповнюють лакуни в називанні явищ різними способами. Ось чому можна стверджувати, що словотворчі засоби не видозмінюють значення твірного, не модифікують його, а творять нове значення.

Сутність структурного критерію визначення неологізмів полягає у співвідношенні форми та змісту. Враховуючи той факт, що форма і зміст виступають основними чинниками при визначенні нових слів.

Неологізми розглядаємо як нові за формою і нові за змістом – новотвори на позначення нових понять чи явищ дійсності, нові за формою та частково за

змістом – лексичні інновації на позначення «старих» понять, які уже зафіксовані у номінативному корпусі мови, нові за змістом і з давно існуючою формою – семантичні неологізми або неосемантизми – наявні у лексичній системі мови слова, на які накладається нове значення.

Отже, на сучасному етапі українська мова перебуває під впливом двох чинників. По-перше, вона розвивається в умовах глобалізації і тих процесів єднання економік, фінансів, культур та інформаційних просторів, що відбуваються у світі. По-друге, зі здобуттям незалежності України, незважаючи на політичне життя країни й відверті з боку деяких політиків спроби знищити сферу функціонування української мови як державної, вона перебуває на стадії перегляду своїх нормативних стандартів. Також, у сучасній лінгвістиці неологізацію можна розглядати як загальну тенденцію, універсальний процес, який більшою чи меншою мірою властивий усім світовим мовам. Бурхливий процес неологізації виявляється в появі нових слів, словосполучень, нових значень, актуалізації та функціональній переоцінці лексичних одиниць, які вже давно існують у мові. Лексична система мови поповнюється новими мовними елементами, неологізмами, виникнення яких зумовлено впливом зовнішніх та внутрішніх чинників мовного розвитку.

1.2 Виникнення лексико-словотвірних інновацій в сучасній українській мові

Причинами появи неологізмів є: потреба називати нові предмети, явища, поняття: *iPhone, smartphone*; потреба замінити назви точнішими, зрозумілішими, які б більше відповідали нормам сучасної мови (лексичні неологізми): *calling – footnote, interest – rate*; набуття словами, що вже існують у мові, нових значень (семантичні неологізми): *tablet* (з *фр. planchette*, букв. – дощечка; чотирикутна дошка, на яку наклеєно креслярський папір; застосовують при картографуванні + *tablet* (перен., підвид сучасних комп'ютерів); бажання дати предметові чи явищу свіжу образну назву, яка більше відповідає світосприйманню автора (індивідуальні чи авторські неологізми) [46, с. 1]. Також причиною появи неологізмів є розвиток суспільного ладу і науково-технічний прогрес: поява нових соціально-економічних реалій, відкриття у технічних галузях, досягнення у сфері культури.

Найбільшу групу інноваційних одиниць, що виникли внаслідок суфіксації, становлять деривати дієслів іменникового походження, у творенні яких виявили активність такі суфікси: – *ува-*, що виконує функцію дієслівної транспозиції й надає новотворам, залежно від їхньої лексичної семантики, загального значення діяльності, дії чи стану, зміст яких визначається іменником-мотиватором (за його участі утворено здебільшого наукову термінологію): *акомодація – акомодувати, імплантант – імплантувати, приватизація – приватизувати, індукція – індукувати, спонсор – спонсоровати, фермер – фермерувати, релакс – релаксувати, ліміт-лімітувати, акцент – акцентувати, баланс – балансувати, ліцензія – ліцензувати, лобі – лобіювати, індекс – індексувати; – фікува, який виявив продуктивність у творенні наукової лексики й термінології різних сфер: квант – квантифікувати, автент – автентифікувати; – изува – (-ізува-), – изува – (-ізува-), що виступають у дієсловах, які постали від мотивувальних іменникових основ іншомовного походження: *максимум – максимізувати, амоній – амонізувати, бартер – бактеризувати, глобальний – глобалізувати, стабільний – стабілізувати, легальний – легалізувати, корпоративний –**

корпоратизувати, легітимний – легітимізувати, кримінальний – криміналізувати. Дещо поступаються кількістю відіменні деривати, утворені від іншомовних основ за допомоги суфікса *-и-*, що виражає постійну дію, стан або процес. Засвідчені лексеми *даблити, есемесити, сейшенити* мають колоквіальний характер, оскільки побутують у слензі [60, с. 196].

Дієслівна лексика утворена переважно за допомоги суфіксації та префіксації. Значно менше дієслівних інновацій постало внаслідок префіксально-суфіксального способу творення. Невелику продуктивність в утворенні дієслів виявили суфіксально-постфіксальний, префіксально-суфіксально-постфіксальний способи. Розвиток інноваційної семантики в дієсловах відбувається за загальномовними законами. Переосмислення і значеннєві зрушення зумовлюють процеси розширення та звуження семантичного обсягу лексем, утворення нових значень та зміни сфери їхнього функціонування.

Інноваційні утворення створюються за рахунок дериваційних засобів, що характерні для української словотвірної системи й при цьому активізуються наявні в українській мові словотвірні типи і морфонологічні моделі. В українській мові словотвірну парадигму віддієслівних інновацій субстантивної зони на позначення діяча формують питомі суфікси *-ник (-івник), – ець, – ач, – тель*, форманти іншомовного походження *-ант, – атор (-изатор): відкріпник, державобудівник, державолюбєць, зарплаточєкач, довіритель, приватизатор; опредметненої дії (стану) –* питомі форманти *-н'н'-*, а також суфікс іншомовного походження *-ізації-*: *пролонгування, легітимізація.*

Композити на позначення опредметнених дій (станів), абстрактних і конкретних понять становлять продуктивні словотвірні типи із суфіксами *-н'н', – ен'н'-*, нульовим суфіксом: *україновиховання, етнодержаво-, світлолюдотворення, ленінопад.* Унаслідок дії через крокового словотвору з'явилися і віддієслівні похідні на позначення осіб жіночого роду: *запитати – «запитальник» – запитальниця, крам знати – «крамознавець» – крамознавиця* [56].

Контамінація як спосіб словотворення активізувалася за часів незалежної України, проте первень її – у вітчизняних арготичних системах. На це вказує спільність номінативних принципів і прийомів, застосовних у соціолектному й інноваційному контамінуванні.

1. Розвиток аналізованого способу словотворення відбувався за рахунок фонетичної близькості / тотожності слів або їхніх елементів (*причепник* [65, с. 195], *свинарист* [65, с. 197]). Така ж особливість визначає й сучасну інноваційну контамінацію, зумовлюючи появу надзвичайно великої кількості подібних назв: *мавпяж* [55, с. 268], *нардупа* [55, с. 321], *херант* [37, с. 204]. Це уможлиблює висновок про тяглість контамінаційних процесів в українській мові, використання соціолектних номінативних механізмів для позначення нових реалій життя.
2. Іншим різновидом інновацій-контамінатів вважаємо номени, утворені внаслідок смислової заміни компонента слова на протилежне поняття: *ковдівчина* [55, с. 224], *сильношпицький* [55, с. 490].

У такому разі йдеться про специфічну мовну гру, ґрунтовану на арготичному принципі карнавалізації дійсності, що зумовлює в контамінаційних процесах «тенденцію до монополізації в межах словотвірної гри» [44, с. 25]. В інноваційних явищах останнє сприяє до того ж розвитку певних моделей творення серед сукупності тотожних назв і можливому вичленуванню нових дериваційних формантів.

Найтиповіше це простежуємо на прикладі слів з елементом *-гейт*: від частого накладання номена Вотергейт на інші основи фактично з'явилася нова афіксальна модель – *I + -гейт* (*бакайгейт* [55, с. 42], *ватикангейт* [36, с. 25], *немирягейт* [37, с. 134]), «офіційно затверджена» окремішнім статусом морфеми гейт як повноцінної лексеми зі значенням «розголос, скандал». Такі процеси відбулися з нечленованим словом, а значить, потенційно вони можуть бути використаними щодо будь-якого номена. Це сприятиме в подальшому активному виокремленню нових і реактуалізації старих номенів, що вже зараз простежуємо на прикладі формантів *-он* (*лугандон* [4, с. 108], *пропагандон* [37, с.

159]) та *-аст* (*імпераст* [37, с. 85], *лібераст* [37, с. 81], *лідераст* [37, с. 81], *ПРаст* [37, с. 157], *толераст* [36, с. 148] та ін.).

3. Схильність до обігравання в інноваційній контамінації зумовлює накладання номенів з різним рівнем експресивності: *політолох* [55, с. 411], *презервадент* [37, с. 157].

Цього разу однією з твірних основ може ставати інвектива, що вказує на загальне зниження, асоціативні зв'язки з «тілесним низом» – згадаймо популярні політичні інновації підрахуй та підарешт. Подібні явища в історії української мови спостерігаємо ще в бурсацьких аргі. Зокрема, для цих соціолектів типовим було апелювання до сороміцького чи аморального з точки зору традиційного суспільства, про що стверджує К. Широцький [65, с. 182].

Аналіз лексичних одиниць-неологізмів, що є об'єктом нашого дослідження, виявив такі моделі словотвору:

1. Афіксальний. Афіксальні одиниці, як правило, складаються цілком у руслі українських словотворчих традицій. Їх морфологічна структура і характер мотивації значення ускладнюється уявленнями носіїв української мови про звичайне і стандартне слово. Особливо інтенсивно проходило утворення префіксальних неологізмів [20, с. 21].

2. Словоскладання. За структурою компонентів складні одиниці (композиції) поділяються на такі типи [2, с. 13]:

- складні слова, утворені з простих основ;
- складно-похідні слова;
- складноскорочені слова;
- лексикалізовані синтаксичні утворення.

3. Телескопія. Матеріали словників нової лексики, періодичної преси підтверджують висновок вчених про активізацію телескопійного словотворення [13, с. 102], тобто створення одного слова з двох інших. Телескопійний спосіб – досить молодий спосіб словотворення у мові, фактично він почав активно діяти лише у ХХ столітті [52, с. 146].

4. Конверсія. Конверсія, як спосіб творення нових слів шляхом деривації значно знизив свою активність і поступається всім іншим способам словотворення.

5. Багатокомпонентні комбінації. Ще одну групу складають багатокомпонентні лексичні одиниці, «складні слова синтаксичного типу» [4, с. 65].

6. Аналогія. Значну роль у створенні нових лексичних одиниць відіграє аналогія, тобто нова одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова (слів). У процесі аналогічного словотворення має місце своєрідне моделювання, відбиття моделі зразка, його морфологічної структури.

7. Аббревіація (акронімія). При створенні неологізмів в сфері інформаційних технологій велике значення мають скорочення.

Часто в мові ЗМІ початку XXI століття вживаються мовні інновації, у складі яких є префіксоїди *псевдо-*, *квазі-*; а також компонент складного слова *кібер-*. Дослідник лексики української мови кінця XX століття О. А. Стишов стверджує, що в текстах ЗМІ помітно активізувалися префіксоїди *квазі-* та *псевдо-* – [60, с. 173]. Таку тенденцію простежуємо і в статтях вітчизняної преси початку XXI століття. Л. Б. Шутак переконана, що негативнооцінні значення префіксоїдів *квазі-* та *псевдо-* ґрунтуються на семантиці інтенсивності та несправжності супровідних предикатів базових синтаксичних структур, на основі яких утворюються префіксальні іменники та прикметники [66, с. 9]. Похідні з основами *квазі-* та *псевдо-* виражають негативне ставлення до явищ, осіб, учень. Вони не поєднуються з розмовною побутовою лексикою і не втрачають «нальоту» книжності [25, с. 166–168].

Новотвори, що виникають внаслідок змін у сучасній словотвірній нормі, спираються на активні словотвірні моделі, зокрема:

- блокування іменників назв особи на *-чик/-щик* на користь *-ник/-івець* (*креативник* ≠ *креативщик*);
- обмеження віддієслівних іменників на *-к (а)* з процесуальною семантикою за рахунок розширення функціонування моделі на *-ни (я)* (*паркування* ≠

- парковка*), заміна активних дієприкметників віддієслівними іменниками та прикметниками (*блокувальник, блокувальний* $\neq$ *блокуючий*), блокування прикметників на *-ональний*, – *ічний* на користь моделей на *-ний* (*емоційний* $\neq$ *емоціональний*, окрім груп паронімів: *професіональний* – *професійний*);
- усунення прикметникових моделей на *-очний*, – *ечний* на користь *-овий* (*виставковий* $\neq$ *виставочний*); витіснення дієслівних інтерфіксів *-ир/-ір* – (*продюсувати* $\neq$ *продюсирувати*);
  - конкурування та заміна калькованих префіксів на питомі моделі: *обез-* на *зне* – (*знеболити* $\neq$ *обезболити*), у відносних прикметниках – функціональне розширення дії моделі з суфіксом *-ов (ий)* (*бізнесовий і бізнесний, інтернетовий та інтернетний*);
  - конкурування складних прикметників на *-подібний*, – *видний* і співвідносних на *-уватий/-юватий*, – *астий/-ястий* (*голкоподібний, голковидний – голкуватий, голчастий*);
  - активізація відносних прикметників на *-овий* (*дайджестовий, спонсоровий*), іменників (часто гібридних, утворених за аналогією) на *-ізація* (*бананізація, доларизація, мінізація*), *фемінітивів* (*дизайнерка, лідерка*) та інші [61].

У творенні девербативів у сучасній українській мові, зокрема віддієслівних новотворів субстантивної та ад'єктивної зон, використовуються такі морфонологічні засоби: вокалічні і консонантні альтернації, усичення дієслівної фінали, нарощування суфіксальної морфеми, модифікація наголосу.

Новотвори-девербативи субстантивної та ад'єктивної зон утворюються за типовими морфонологічними моделями і роблять можливим творення похідних будь-якої дериваційної структури, збагативши інноваційні ресурси лексичного фонду сучасної української мови. Для віддієслівних інновацій субстантивної та ад'єктивної зон характерні позиції усичення й палаталізації. Словотвірні гнізда і словотвірні типи нових слів у сучасній українській мові становлять собою ментально марковані одиниці і відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу українського народу.

1.3 Генеза та сучасні класифікації неолексем

Зміна стану і статусу української мови в другій половині 80-х – 90-х рр. ХХ ст. сприяла активізації в ній інноваційних словотвірних процесів. Активна дія взаємозумовлених екстра- та інтралінгвальних чинників сприяла як розширенню і збагаченню словникового складу мови, так і функціональному перегруповуванню частини відомих компонентів лексичного складу.

Досліджувані джерела відбивають істотні зміни в словниковому складі сучасної мови, що зумовлено новими історичними процесами державотворення, формування сучасного мислення, пошуками адекватних засобів мовного вираження. Багатофункціональність літературної мови якнайтісніше пов'язана з розширенням, удосконаленням її лексико-семантичної системи. Динамічні процеси супроводжуються новими якісними змінами в семантиці та стилістичному перегруповуванні мовних одиниць. Неабияку роль відграють у мовних змінах смаки мовців, до певної міри – мовна мода. Це сприяє виникненню різноманітних інновацій, які поповнюють як давніше відомі, так і нові тематичні групи лексики [51].

Поява в українській літературній мові інноваційних явищ не спричиняє руйнування системи. Такі явища засвідчують факти зміни продуктивності й активності номінативних зразків, що перебувають у безпосередньому зв'язку з процесами модифікації умов, за яких відбувається суспільна комунікація, із новими поняттями, із поглядами та уподобаннями мовців.

Незважаючи на всі радикальні зміни, які зачіпають мову загалом і її лексико-семантичну підсистему зокрема, ядерна частина комплексу лексичних норм усе ж демонструє стабільність. Усупереч постійному розвитку та вдосконаленню мова, будучи засобом комунікації між різними поколіннями носіїв, загалом не одержує якісно нові форму і зміст, залишаючись «непорушною». Оскільки з'являється нових слів завжди більше, ніж зникає старих, кожна наступна генерація мовців може розуміти мову своїх попередників.

Створення неоодиноць найчастіше має на меті дати яскраву образнооцінну характеристику зображуваному явищу. Формальний і смисловий план таких одиниць відкриває широкий простір суб'єктові комунікації для втілення номінативно-зображальних інтенцій. Це впливає з особливостей людської свідомості, адже поряд з номінативно-класифікаційною діяльністю, що обслуговує пізнавальні потреби людини, воно також природно реагує на дійсність і в емоційному плані, коли кваліфікує позначуваний об'єкт крізь призму свого сприйняття його як: *приємний / неприємний, корисний / непотрібний, надзвичайно великий чи дуже малий, інтенсивний чи слабкий у своєму вияві, такий, що являє собою особистісне чи суспільне «добро» або «зло»*. «Потрапляння до значень слів кваліфікаційної діяльності свідомості й вираження в ньому емотивних реакцій суб'єкта мовлення на очікуване ним і створює, як писав свого часу Ш. Баллі, «експресивне забарвлення мовних фактів» [3, с. 203].

Найбільш яскраві номінативно-експресивні лексико-семантичні інновації перебувають у площині синтагматичного поєднання слів, що містять нібито несумісні семи віднесеності реалій фізично-побутового життя людини (навіть фізіологічного стану) до сфери абстрактного осягнення філософських понять, психологічних станів тощо і навпаки.

Лексичні неологізми – абсолютно нові слова як за значенням, так і за звучанням. Семантичні неологізми – це нові значення слів, що вже наявні в мові [21, с. 39]. Більш поширеним є поділ на такі групи:

- лексичні (нові слова);
- фразеологічні (нові стійкі словосполучення);
- семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або семантичні варіанти стійких словосполучень);
- словотворчі інновації (які матеріально втілюються в нових словотворчих елементах, у «нематеріальному» вигляді вони представлені новими словотвірними моделями) [19, с. 23].

Німецькій лексиколог Д. Герберг серед новітніх неологізмів розрізняє:

- власне неологізми – слова, що характеризуються абсолютною новизною як щодо форми, так і щодо змісту;
- новоутворення – слова, що відзначаються новизною форми;
- трансформації – слова, у яких нова форма поєднується із значенням, яке передавалося раніше іншими лексичними засобами.;
- семантичні неологізми – слова, у яких нове значення передається формою, наявною в мові.

Тобто новизна може стосуватися або лише семантики слова (новація за змістом), або тільки його матеріальної форми, або одночасно і змісту лексеми, і її форми [53].

За шляхом появи в мові розрізняємо такі типи лексичних інновацій в євроінтеграційному дискурсі (за класифікацією Ю. А. Зацного):

- фразеологічні (нові стійкі словосполучення);
- семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або нові семантичні варіанти стійких словосполучень);
- словотвірні (одиниці з новими словотворчими елементами).

Поповнення лексичного складу англійської мови відбувається і шляхом запозичення.

Продуктивними способами творення словотвірних лексичних інновацій у межах євроінтеграційного дискурсу є:

- афіксація (додавання префіксів, суфіксів до слова);
- слово- та основоскладання (складання кількох слів або основ слів в одне слово);
- аббревіація (утворення нового слова з перших літер словосполучення);
- конверсія (перехід з однієї частини мови в іншу): eurospeak-to eurospeak – євромоваєвромовити [40].

З-поміж лексичних дієслівних новотворів, беручи до уваги класифікацію [28, с. 138], виокремлюються такі групи неолексем:

- інновації, що номінують дію через її відношення до зоонімів: *відкурнявкнутися, ластівнитися, ластовеніти, ластовитися, ластовіти, приказанити, прилебедіти* (В. Барка);
- інновації, що номінують дію через її відношення до флоризмів: *соняшниковіти, сквітчатися, доцвітніти* (В. Барка);
- інновації, що номінують дію через її відношення до натурфактонімів: *відхмаритися, вітрилитися, вітрувати, осніжитися, громовитися, звесніти, доморозити, райдужитися, згрозитися, просніжуватися* (В. Барка);
- інновації, що номінують дію через її відношення до артефактонімів: *дзеркалитися, корабліти, чоботити, обдіамантнитися* (В. Барка);
- інновації, що номінують дію через її відношення до ідеонімів (термін ідеоніми для означення «способів та результатів людської діяльності» використовує Г. Б. Мінчак [43, с. 8]. Ж. В. Колоїз ідеонімами називає нематеріальні ідеалізовані поняття, абстраговані від предметів ознак, властивостей, якостей, станів [28, с. 138]): *кольоріти, кольоритися, колірнитися, визаконюватися* (В. Барка);
- інновації, що номінують дію через її відношення до непроцесуальної ознаки: *відзеленитися, виголубітися, відсеребритися* (В. Барка), *незнайоміти, непотрібніти, нещасливити* (Б. Бойчук), *струнчати* (Ю. Клен), *очервонитись* (О. Лятуринська), *збагрили, пересріблитися* (А. Гарасевич).

Серед найпоширеніших семантичних інновацій, що з'явилися в дієслівній лексиці через метафоризацію, є ті, що відображають зміни значень, зумовлені зсувами стилістичного характеру. Спостерігаємо два взаємозумовлені процеси – метафоричне переосмислення дієслова та зміну його стилістичного статусу: слова здебільшого загальноновживані переходять до розряду розмовної, жаргонної, іронічної та ін. лексики. Ці неосеманти з'являються в мові для надання більшої емоційності найменуванням дій, процесів, які мали до цього емоційно нейтральну оцінку й відображають сучасну тенденцію до активізації

експресивних форм, «адже кожна доба розвитку мови пов'язана з пошуками й конструюванням нових метафор: неповторні відтінки і риси, оригінально поєднуючи їх в метафоричні образи, відкривають нові асоціації» [34].

Отже, на сучасному етапі розвитку української мови у багатьох лексемах простежуємо зміни їхнього семантичного обсягу: розширення семантичного наповнення слів та звуження їх уживання у прямих значеннях, що призводить до нашарування переносних значень (метафоризації семантики відносних та присвійних прикметників) і, як наслідок, – набуття такими лексемами якісного оцінного значення.

Висновки до першого розділу

Отже, розвиток науки і техніки, необхідність називання нових наукових, технічних, суспільних понять і явищ, зростання торговельних, економічних та культурних зв'язків між народами, збільшення кількості перекладної наукової та художньої літератури сприяє проникненню в мову іншомовних слів, посиленню міжмовного взаємовпливу, взаємообміну не лише лексичними одиницями, а й словотвірними моделями, а також збагачення словникового складу української мови запозиченнями, іншомовними лексичними одиницями, морфемами. Лексичні інновації з іншомовними компонентами є композитами, що утворені або за аналогією до наявних у мові, або на основі словосполучень. Тому є всі підстави такі компоненти вважати поєднанням слів, а не окремих елементів слова.

У лінгвістиці останніх десятиліть, зокрема у наукових працях про лексичні інновації, окреслилася тенденція до розширення змісту поняття «неологізм». Його визначають не просто як новоутворення, словосполучення чи вираз, а й виділяють наступні властивості неологізмів: приналежність до конкретного періоду часу, наявність часткової незвичності на фоні мовних норм та певної сфери вживання, новизна плану вираження та плану змісту у різних співвідношеннях, відчуття «новизни» з боку сприймання мовцями.

Методика словотвірно-семантичного аналізу інновацій дозволила виявити в сучасному дискурсі як продуктивні, так і малопродуктивні процеси творення і функціонування неологізмів. Встановлено, що найпродуктивнішим способом творення новотворень у сучасній українській мові є морфологічний спосіб, з перевагою суфіксації та юстапозиції. Малопродуктивними способами творення неологізмів є універбація, контамінація і субстантивація.

РОЗДІЛ 2

МОВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛЕКСЕМ У ТВОРАХ Л. КОСТЕНКО ТА О. ЗАБУЖКО

2.1 Літературні тенденції оновлення лексичного складу сучасної української мови

В українській літературній мові за останні двадцять років відбулися суттєві системні зміни, викликані процесами суспільно-політичного, національно-культурного, виробничо-технічного розвитку й супроводжувані змінами в структурній організації мовного континуума. На вирішення мовних проблем саме цього періоду суттєво вплинули праці мовознавців, діячів культури, викладачів, та діяльність громадськості, підвищену зацікавленість широких кіл населення у вдосконаленні мови як загальнонаціонального чинника. На цьому ґрунті неодноразово виникали й виникають гострі дискусії, зіткнення думок із внесенням конкретних пропозицій щодо змін літературних норм, вимоги до владних структур законодавчо закріпити їх, зокрема й щодо нового правопису [25].

Процеси функцій існування словникового складу української мови: поява нових лексичних одиниць, покликаних для життя потребами називання тих або інших конкретних предметів у найширшому розумінні цього поняття та віддалення на периферію лексичного складу частини слів у зв'язку із втратою номінативної значущості, спричиненої частковою або повною втратою суспільної ваги відповідними конкретними реаліями, соціально-політичними процесами, абстрактними поняттями. В мові завжди наявна пасивна й активна лексика [57].

Також, спостерігається надмірне введення до україномовної термінологічної лексики з економічної, політичної, комп'ютерної, спортивної та інших галузей. При цьому простежується тенденція до перетворень, тобто детермінологізації іншомовної спеціальної лексики, оскільки останні десятиліття українці досить активно залучаються до процесу розбудови

політичної та економічної системи держави та уважно слідкують за політико-економічними подіями в ній. Такі, переходять до складу загальноновживаної лексики, розширюючи свої семантичні можливості та словотвірний потенціал [12].

Сьогодні, у добу інформатизації та глобалізації, характерне посилення впливу на словотворення іншомовних дериваційних ресурсів. Засвоєння значної кількості нових іншомовних слів призводить до того, що більшість із них скоро стають вершинами словотворчих гнізд, тобто збагачують кількість твірних основ української мови: Інтернет, топ, он-лайн, медіа, піар, арт, бліц, екологія, терапія, веб «глобальна мультимедійна система, що використовує Інтернет як середовище для передавання інформації та комп'ютерних комунікацій», блог, ВІП / VIP / віп та ін.

Такі або подібні слова, які стали словотвірними вершинами (зокрема, запозичені слова або твірні основи з іншої мови) утворилися цілі словотвірні ланцюжки, які активно поповнюються і розширюються в сучасній українській мові, пор.: *терапія* – *кольоротерапія, глинотерапія, словотерапія, лінгвотерапія, спелеотерапія, шокоотерапія, арт-терапія, німотерапія, вівцетерапія*; *топ* – *топовий, топ-корупціонер, топ-лідер, топ-гравець, топ-запит, топ-новина, топ-подія, топ-список, топ-матеріал, топ-клуб, топ-спринтер, топ-дивізіон*; *блог* – *блоговий, блогер, блогерка, блогерський, блогерство, блогосфера, блогосферний та ін.* [58]

У лінгвістиці іншомовні лексеми, які входять до україномовного тексту, прийнято поділяти на дві групи: варваризми та вкраплення. Ми поділяємо погляди сучасної дослідниці І. О. Дегтярьової, яка вказує, що ці групи «практично не розрізняються між собою» [9, с. 90]. Варваризм – це «іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігає структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови» [62, с. 62]. Вкраплення тлумачать як «уведений у твір з певною змістовною або стилістичною метою уривок іншомовного тексту» [62, с. 82].

Погоджуючись із твердженням ученої, на нашу думку, більш доцільним є використання терміну «вкраплення», оскільки в ньому відображені лінгвостилістична квінтесенція іншомовної лексики та спосіб її уведення в українськомовну канву прозового твору. Укрупнення відповідає авторській меті «привернути увагу читача як до змісту (власне до тексту, події чи характеристики), так і акцентувати на його графічному оформленні» [9, с. 89]. Іншомовна лексика в сучасній художній літературі стає, насамперед, «засобом стилізації, створення своєрідного «мовного колориту», інфільтрації іншомовної культури та мови в українську дійсність» [42, с. 187].

Новотвори, що виникають внаслідок змін у сучасній словотвірній нормі, спираються на активні словотвірні моделі, зокрема:

- блокування іменників назв особи на *-чик/-щик* на користь *-ник/-івець* (*креативник* ≠ *креативищик*);
- обмеження віддієслівних іменників на *-к (а)* з процесуальною семантикою за рахунок розширення функціонування моделі на *-нн (я)* (*паркування* ≠ *парковка*), заміна активних дієприкметників віддієслівними іменниками та прикметниками (*блокувальник, блокувальний* ≠ *блокуючий*), блокування прикметників на *-ональний, – ічний* на користь моделей на *-ний* (*емоційний* ≠ *емоціональний*, окрім груп паронімів: *професіональний – професійний*);
- усунення прикметникових моделей на *-очний, – ечний* на користь *-овий* (*виставковий* ≠ *виставочний*); витіснення дієслівних інтерфіксів *-ир/-ір* – (*продюсувати* ≠ *продюсирувати*);
- конкурування та заміна калькованих префіксів на питомі моделі: *обез-* на *зне* – (*знеболити* ≠ *обезболити*), у відносних прикметниках – функціональне розширення дії моделі з суфіксом *-ов (ий)* (*бізнесовий і бізнесний, інтернетовий та інтернетний*);
- конкурування складних прикметників на *-подібний, – видний* і співвідносних на *-уватий/-юватий, – астий/-ястий* (*голкоподібний, голковидний – голкуватий, голчастий*);

- активізація відносних прикметників на *-овий* (*дайджестовий, спонсоровий*), іменників (часто гібридних, утворених за аналогією) на *-ізація* (*бананізація, доларизація, мінізація*), фемінітивів (*дизайнерка, лідерка*) та інші [23].

Розвиток неології в українській мові безпосередньо пов'язаний із появою нових професій та сфер діяльності. Таким чином, сформувалася велика група неологізмів на позначення осіб:

- *енофіл* – знавець і любитель вина;
- *лешмейкер* – майстер з нарощування вій та всіх процедур, пов'язаних з оформлення ваших очей;
- *копірайтер* – фахівець з написання рекламних та презентаційних текстів;
- *ламер* – жаргонізм. людина, абсолютно некомпетентна в тій чи іншій сфері, зазвичай в комп'ютерній, але твердо впевнена у зворотньому;
- *нерд* – людина, надзвичайно захоплена чимось, практично повністю виключена із повсякденного громадського і культурного життя;
- *нуб* – новачок у якійсь (зазвичай комп'ютерній) сфері;
- *рерайтер* – фахівець з переписування тексту шляхом зміни форми викладу при збереженні його основного змісту;
- *фрік* – людина, що вирізняється незвичайним, екстравагантним зовнішнім виглядом і зухвалою поведінкою;
- *хедлайнер* – людина, що найбільше привертає увагу певного заходу;
- *хіпстер* – представник сучасної субкультури, який цікавиться елітарними зразками в культурі, незалежно мислить і робить свій вибір на основі власного смаку [29].

Внутрішні причини мовних змін закладені в мові. Це протилежні начала, суперечності, боротьба між якими спричиняє зміни. Серед цих суперечностей (антиномій) основними є такі [45]:

- антиномія позначувального та позначуваного. План вираження (позначувальне) і план змісту (позначуване) мовного знака перебувають у

стані нестійкої рівноваги, що зумовлює розвиток багатозначності й омонімії, з одного боку, і синонімії – з іншого;

- антиномія норми й системи. Не все потенційно закладене в структурі мови дозволяє норма. Наприклад, у мовленні дітей, які утворюють похідні слова за продуктивними словотвірними моделями, трапляються такі okazіоналізми, як *малюваю, випру, догну, що відповідають їхнім твірним основам малювати, випрати, догнати*.
- антиномія мовця й слухача. Коли мовець намагається скоротити й спростити мовлення, тоді як слухач потребує якомога повнішого вираження думки, інколи й надлишкової інформації. Внаслідок такої антиномії змінюється форма слів, їхнє категоріальне значення (*спаси бо (і) г – спасибі, автомобіль – авто, телевізор – телик, метрополітен –> метро*) та синтаксичні конструкції. У мовознавстві навіть існує думка, що одні мови, наприклад, *французька, орієнтовані на слухача, а інші (зокрема, німецька) – на мовця*;
- антиномія інформаційної та експресивної функцій мови. Багато нових слів і виразів з'являються внаслідок суперечності між стандартним і новим початками в мовленнєвій діяльності. Так, наприклад, слово *автомобіль* з часом звузило своє вживання за рахунок експресивнішого синоніма *машина*, а на сьогодні набуло поширення ще експресивніше *тачка* (*сідай у мою тачку, підвезу*): *моряки корабель називають посудиною, студенти гуртожиток общагою, англійці метро іменують поряд з underground «підземка» ще й експресивнішим tube «труба»*.

Вважаємо, що інтенсифікації зростання зазначеної вище лексики сприяв ряд позамовних чинників, із-поміж яких варто назвати такі, як [59]:

- демократизація суспільства (аж до вседозволеності) та істотне пом'якшення цензури й самоцензури в мас-медіа;
- активізація суспільно-політичних, економічних, воєнних процесів в Україні (ряд революцій, протестних акцій, погіршення економічної

- ситуації в державі, безробіття, загострення відносин між нашою країною та Російською Федерацією, ведення військових дій на сході України та ін.);
- свобода думки і слова, яка сприяє творчій винахідливості журналістів та учасників медійного дискурсу, пошуку неординарності і новизни;
  - відсутність потрібних лексичних одиниць та еквівалентів для новотворів у нормативній мові;
  - протест проти сухої, невиразної мови, кліше, штампів та продукування експресивних, емотивних, оцінних слів;
  - вплив структурних, семантичних і стилістичних особливостей інших мов (особливо англійської), що сприяє дифузії запозичень і калькуванню (як слів, так і словотворчих ресурсів);
  - лінгвальні смаки соціуму, зміна ціннісних орієнтирів та мода на певні мовні одиниці в конкретну історичну добу;
  - лібералізація і більша розмитість норм української літературної мови порівняно з радянською добою;
  - інтенсифікація міжособистісних контактів із обміну інформацією (особливо завдяки інтернету) тощо.

Отже, у мові розвиваються різноманітні синонімічні засоби. Також слід мати на увазі, що всі метафори та метонімії виникають як індивідуальні новотвори. З індивідуально-експресивних явищ мовлення бере свій початок і фразеологія:

- антиномія коду й тексту (мови та мовлення). Суперечність між мовою і мовленням полягає в тому, що збільшення мовних одиниць зумовлює скорочення мовлення, а зменшення – подовження (збільшення обсягу мовлення. Код не може нескінченно збільшуватися, бо людський мозок не зміг би його запам'ятати, а дуже довгий текст ускладнив би спілкування. Тому ці дві протилежні тенденції постійно діють у мові й таким чином збагачують мовні виражальні засоби. З одного боку, описові номінації замінюються однослівними (*електричний поїзд* – *електричка*, *Літературна газета* – *Літературна*), а з іншого – однослівні назви

отримують розгорнуті синонімічні перифрази (*продавець – працівник прилавка, лікарі -люди в білих халатах, нафта – чорне золото*). Як приклад скорочення коду можна назвати усунення з української літературної мови багатьох термінів спорідненості та свояцтва й заміна їх описовими зворотами (*вуй – дядько по матері, стрий – дядько по батькові, зовиця – чоловікова сестра тощо*).

Можемо зазначити, що тенденція до глобалізації у мові має і негативні сторони, оскільки не всі новотворення є виправданими з погляду структури української мови та її нормативних, стилістичних і культуромовних засад, оскільки нерідко в низці інновацій-запозичень зовсім немає потреби: іншомовні елементи лише обтяжують мову зайвими лексичними одиницями, заступаючи або й витісняючи з ужитку наявні в словнику загальноновживані питомі слова, апробовані тривалою мовною практикою. Так, нам видається, що функціонування таких малозрозумілих іншомовних лексем, як *плеймейкер* «гравець спортивної (футбольної, баскетбольної та ін.) команди, який своїми вмільми, майстерними діями ініціює певні тактичні ходи й комбінації, що приносять успіх команді», *бодигард, рекетир, догхантер, корнер, слеклайн, нуклеарний* і подібних, за наявності повністю ідентичних українських відповідників або давно освоєних запозичень – *розігравач, охоронець вимагач, собаколов/гицель, кутовий, канатоходець, ядерний* – нічим не виправдане.

Вважаємо, що перш ніж залучати чуже слово, варто ґрунтовно обстежити всі питомі лексичні надбання рідної мови. Також не слід вживати (навіть і в розмовному дискурсі) сумнівні з погляду культури української мови запозичення, на зразок: *бакси, крейзі, крейзонутий, лузер, піпл, шузи, хаєр* тощо.

Актуалізованій лексемі властиві ті самі, що й слову-неологізму: висока частотність уживання в текстах різної жанрово-стильової належності, словотвірна активність, синтагматичні зв'язки з іншими словами [26]. Однак неологізми існують лише в активному фонді мови, тоді як актуалізовані одиниці незалежно представлені як в активному, так і в пасивному фондах мови. Пасивний словниковий склад української мови слугує, як відомо, джерелом

абсолютно або відносно застарілих номінативних одиниць, що точно відображають колорит певної епохи в сучасному художньому тексті і не втрачають при цьому статусу архаїчності.

Дискусійною проблемою в сучасному українському мовознавстві залишається проблема словотвірного освоєння інновацій – слів, основ та їх орфографічної інтерпретації. Невмотивовані написання складних слів, як наслідок словотвірного освоєння нових основ, аббревіатур та афіксів, створюють чимало проблем, особливо в лексикографічній діяльності.

Дослідники наголошують на високій словотвірній активності цих запозичень на ґрунті української мови і за її словотвірними типами і моделями [24], інші вказують на очевидність виконаних досліджень, що виявляється в намаганні подати всі похідні одиниці від запозичень, зафіксовані в різних джерелах (серед яких трапляється чимало й псевдоваріантів – правописних, фонетичних, словотвірних, граматичних та ін.) [7, с. 6]. Послідовність появи таких одиниць визначають за словниками, залишаючи поза увагою «відповідність нових дериватів традиціям українського словотворення, словотвірним нормам чи заповнює такий новий дериват потрібну номінативну лакуну, чи дублює питому одиницю, тобто є надлишковим» [7].

Важливою проблемою є входження в українську мову нових іншомовних слів та їх правопис. Адаптація нових лексичних запозичень шляхом транслітерування, транскрибування, калькування, гібридизування та ін. не убезпечує від появи й неадаптованих форм цих лексичних одиниць, що негативно позначається на всіх підсистемах української мови.

Термінологія найяскравіше відзеркалює не контрольованість процесу запозичення нових лексичних одиниць та основ, оскільки в умовах світової динаміки терміносистеми почали активно розвиватися й інтенсивно поповнюватися іншомовними словами. Українські друковані та електронні ЗМІ, які професійно зобов'язані захищати національні процеси в мовотворчості, самі багаті англomовними словами та не сприяють виробленню «узвичасного мовного стандарту» [11, с. 8].

Новоутворення у лексиці, зафіксовані в конкретному часовому просторі, найбільше відображають процеси динамічного розвитку мовної системи, унаслідок чого потребують детального вивчення і лінгвістичної інтерпретації. Усебічне осмислення цієї проблеми пов'язане з детальним вивченням таємниць когнітивно-дискурсивної діяльності людини. Це свідчить про те, що проблема є актуальною і досі малодослідженою, оскільки не можна передбачити усі подальші відкриття світу, удосконалення мовно-мислительних механізмів номінації, разом з якими оновлюється мовна картина світу.

Отже, словниковий склад сучасної української літературної мови розширився внаслідок появи нових слів та їх значень, фразеологічних зворотів – переважно загальноновживаної лексики, як питомої, так і запозиченої, а також лексики на позначення термінів та понять різних галузей науки, особливо економіки, політології, медицини, соціології, інформатики тощо, які активно досліджуються і потребують нових номінацій. Нові розмовні слова істотно збагачують і вдосконалюють мовну систему. Вони відзначаються постійною динамікою, своєрідністю словотворення та семантики, стильовою і стилістичною маркованістю й потребують подальшого детального наукового вивчення.

2.2 Аналіз використання лексико-словотвірних інновацій у творах

Л. Костенко (на матеріалі ліричних творів та роману «Записки українського самашедшого»)

Однією з найважливіших передумов функціонування мови є здатність до змін, коли на кожному етапі її існування розвиваються ті засоби й способи вираження, ті тенденції, які найбільше відповідають новим соціально-культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації. Найвиразніше відображає динаміку мови її лексико-семантичний рівень. Словниковий склад є найбільш чутливим до зовнішніх факторів впливу, на ньому також активно відбивається дія внутрішніх законів розвитку мови.

Із-поміж okazіонально-предметних номінацій чільне місце посідають іменники зі значенням конкретності, причому індивідуально-авторські назви осіб (НО) формують найчисленніше угруповання – близько 40 одиниць. Новотвори (з урахуванням їхнього значення в контексті) позначають осіб зокрема за:

- фізичними ознаками: *дужень, хлопець-хорошень*;
- інтелектуальними ознаками: *напівнездара, напівталант, дурнолобець, лицар-недотепа*;
- характерологічними ознаками: *фарфоролиз*;
- родом занять: *новинкар, великовоїн*;
- соціальним станом: *короля, півгетьмана, домодержавець*;
- ситуативним станом: *зволеник, задиба та ін.* [5]

Авторський словник поетеси надзвичайно багатогранний, налічує біля 210 оригінальних новотворів, які мають різний частиномовний статус і формальну новизну. За граматичною характеристикою новотвори Ліни Костенко належать до чотирьох основних самостійних частин мови: іменника, прикметника, дієслова та прислівника. Найактивніше поетеса створює іменникові інновації: *вимолочень, зогріток, вхопини, мискоборство, прибудунок, ремигайлівка*.

Okazіональні іменники є важливою складовою творчості поетеси, «родзинкою» її ідіостилю. З якою б метою не вводила поетеса їх у контекст

твору, вони завжди є доречними, влучними, високохудожніми та образотвірними:... *а горобці-хвилини, бездарно втрачені, що ті слова знищують-заклюють* [4, с. 128] і *в'ється вдаль дорога-безконечниця* [31, с. 123].

Значення авторських композитів-назв осіб, виявлених у поезії Ліни Костенко, не обмежується номінативністю, найчастіше вони містять додаткову характеристику особи. Такі інноваційні творення інформують про рід занять, вік, риси характеру, психологічний стан і под. означуваної особи. Часто одним компонентом таких композитів виступають слова із виразним оцінним значенням (часто негативною). Наприклад, *лексема лицар-недотепа, залицяльник-п'яниця* («*І жінка бідна в Ольвії, не спиться їй. / Прогнавши залицяльників-п'яниць*» («Скіфська одіссея», с. 445)).

Складні слова *суньголов, знайдибіда* в поезії Ліни Костенко пов'язані з характеристикою людської душі, вони теж містять негативні конотації («*Куди ведеш мене, моя гордине? / Ти суньголов. Ти скрізь напропадиме*» («Балада моїх ночей», с. 176); «*Душа моя, знайдибіда! / Знайду біду, не вернешся. / Яку біду надибала?*» («Душа моя, знайдибіда», с. 194)).

Дослідження нової лексики в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» засвідчило використання значної кількості новотворів, що відбиває процес активного пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку з розвитком науки та техніки, економічними перетвореннями, виникненням нових суспільних відносин, інформаційною революцією, глобалізаційними процесами тощо.

Головний герой - наратор є високоінтелектуальною особистістю, сином шістдесятника, з відповідними мовними переконаннями. Літературна форма щоденника дає можливість письменниці не тільки відтворити мовлення представників інших соціальних прошарків, але й дати оцінку мовній ситуації в Україні: *А це не мат, – спокійно пояснює вона. – Це воровская феня. І, мабуть, не випадково цьому суспільству прищеплено саме воровську феню, мову блатних низів, – щось є у ньому глибоко жлобське і безкультурне.*

Сподіваюсь, мій син, мій хлопчик, дитя моєї любові, переросте цю фєню і виросте інтелігентною людиною. Але ж поки він виросте, України може вже й не бути. Вся розчиниться у хамстві.

Мова роману, у тому числі й нова лексика, дає надію на майбутнє нашого мовлення та спроможність і далі розвиватися всупереч несприятливим факторам. Проаналізувавши текст роману ми виявили 590 слів, не засвідчених у словниках української мови. Більшість неологізмів є власне українськими новотворами, передусім іменниками.

У поезії Ліни Костенко знаходимо **комполитні неологізми**, одним із компонентів яких є традиційний поетизм (зоря, сонце і под.). Такі інноваційні словотворення, характеризують явища природи. Йдеться про неолексеми *зоря-полин, сонценад, вечір-мисливець, вітер-голодренець та ін.* Усі вони естетично промовисті, містять виразне оцінно-емоційне забарвлення, зокрема в контекстах: *«Розбився корабель. Горять Галапагоси. / І сходить над Дніпром гірка зоря-полин»* («Страшний калейдоскоп», с. 7); *«Вечір-мисливець підстрелене сонце / Несе у сірому ягдташі»* («Розпусна вдовиця», с. 119).

Неолексеми *слово-брила, слово-філігрань* виражають силу та вагу мови, слова, за допомогою якого можна підтримати людину, розважити і водночас вплинути, навіть підняти на боротьбу. Поезія, на думку Ліни Костенко, може бути надзвичайно витонченою, вишуканою, філігранною. Авторка зазначає: *«У легкості вітрила, / у попелі згорань / ти знаєш слово-брилу і словофілігрань»* («Душа моя», с. 194).

Цікаві образи створюють інноваційні іменники зі збірним значенням, наприклад: неолексеми *звір-птиця* («У чистому полі поховайте, / Звіру-птиці на поталу не дайте!») («Дума про братів неазовських», с. 522), *грунт-худоба* («Як будуть батько-мати помирати, / Будем грунті-худобу на дві часті паювати» («Дума про братів неазовських», с. 524) [35].

Дослідивши іменники-оказіоналізми Ліни Костенко було виділено такі тематичні групи:

- назви тварин: *пралев, пракішка, праконяка, пракорова, прापес, кінь-мислитель, тур-переможець*;
- назви птахів: *праптиця, прapівень, мислитель-чорногуз, кажан-чепіргач*;
- назви частин тіла істоти: *хиль-голова, ву-вуву-вухо, рука-митар, кремінь-ножсята*;
- назви рослин: *іноплемінник-дерево, яблуко-гібрид, яблуконедоквас*;
- назви елементів ландшафту: *нетеч-калабаня, синета-ліс, дорога-безконечниця та ін.*

Було виявлено, що найбільш репрезентативними є такі групи авторських лексичних новотворів зі значенням абстрактності:

- назви емоцій, психологічних станів особи: *божемилля, покинутість, позосталість, передцастя, усправедливлення, прапам'ять, пралють*;
- назви зовнішніх ознак істот: *карість, чорнобрів'я*;
- назви дій, процесів та їхніх результатів: *ремигайлівка, мискоборство, причіпенька, придибунок*.

Друге місце серед оказіоналізмів посідають прикметникові авторські лексичні новотвори: *отецький, розлемішений, чотирнацький, татаріший, непрощадимий* [1]. Наявність у поетичному словнику авторської лексичної номінації Ліни Костенко значної кількості прикметників, які належать до різних морфологічних, граматичних та семантичних категорій і розрядів, ще раз підкреслює надзвичайну схильність поетеси до оригінальних засобів вираження думок, у них наявний той елемент, який з'являється не від умоглядності, а від здатності бачити предмет із середини, від точного відчуття стану і потреб літератури й мови: *Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги лежать, на кігті похиливши зелену гриву шельюги // яких містах іще ви забарложені* [4, с. 45] *напівмандрівний і напівосілий, уже й якусь маєтність запосілий, він мав овець і поле сочевиці неподалік від царської столиці* [31, с. 444].

Неологічні експерименти Ліни Костенко загалом відбуваються у руслі словопошуків шістдесятників, а тому й психолінгвальна креативність поетеси органічно вписується у притаманні цьому часові тенденції індивідуально-

авторської номінації. Зокрема, слід відзначити активне творення авторських лексичних новотворень на основі поширених у мові фольклору опорних слів-образів, які міцно вкоренилися в мовно-поетичну практику.

Перетворивши традиційну форму фольклорних засобів, поети досягали, насамперед, естетичного ефекту, який значно посилювався від уживання таких авторських неолексем в умовах нового контексту. У структурі авторських лексичних новотворів Ліни Костенко наявні такі слова-образи: *сонце – сонцеповорот, крило – відкрилатити, вечір – вечір-мисливець, вечір-мулат, звечоріння, світ – скоросвіт, небо – безнебний, зірка – антизірка, душа – щодуші, камінь – камінь-трута та ін.*

Творення нових іменників суфіксальним способом відбувається за допомогою формантів *-ик, – ість, – иха, йа, ач, – ка*: *бомжиха, культик, харизматик, міжчасся, морелька, моноцентричність, мойсейність, потойбіччя, прирощувач (імперії).*

У романі «Записки українського самашедшого» новотвори з суфіксом *-ник*, представлені назвами осіб, які виконують дію, названу твірним дієсловом або є носіями предметної ознаки: *мобільник, очільник, чільник, протестувальник, барабанник*. Напр.: *Зрештою, дружина в мене розумна й красива, **упадальників** біля неї не бракувало, і якби зі мною щось не так, то вона вибрала б не мене; Тисяч двадцять **пiкетувальників** прийшли під стіни парламенту.* Авторські новотвори часто супроводжуються описом мотиваційної бази: *Взагалі-то щоденник – жанр особистих записів. А яке моє особисте життя, і чи буває воно в одружених? Записувати, як тебе жінка пиляє, як засмоктують будні? Це вже був би не щоденник, а **буденник**.* Іменники з суфіксом *-к (а)* виступають словотворчим засобом універбації, коли на базі двослівної назви виникає однослівна: *валентинка (листівка до Дня Святого Валентина), мобілка.*

Частина новотворів з суфіксом *-ка* оформлює віддієслівні похідні розмовного характеру: *Тільки ти не переплутай, – кажу малому, що саме грає з Борькою у якусь чергову «стрілялку»; Дістали мене ці комп'ютерні забавлянки;*

*Зліпив із глини, як дід **свистульку**, і вдихнув душу; І неодмінно щоб хтось подбав про **розкрутку**.*

Деякі новотвори з суфіксом -к (а) передають значення жіночності, зокрема: *німфетка, кришнаїтка, шахідка*. Напр.: *Дружина у мене Рибка, **інтуїтивістка**. Реагує на кожну дрібницю*. Традиційно продуктивний в українській мові словотвірний тип з питомим українським суфіксом -ння, що має словотвірне значення «опредметнена дія», реалізується в досліджуваному матеріалі нечисленними прикладами: *зомбування, опізнання*. Напр.: *І те біле його **одіння** над його плечима здійснюється і тріпотить, мов крила*.

Окрему групу становлять дієслова-неологізми, яких ми виявили близько сорока. Вони утворені префіксальним, суфіксальним, префіксально-суфіксальним, постфіксальним, префіксально-суфіксально-постфіксальним способами: *дзумкотіти, вигарцьовувати, жумрати, насяяти, перетривати, допінгувати, інтоксикувати, мімікрувати, камуфлюватися, піаритися, одсичати, напродукувати, переакцентувати, знікчемлювати, набринькувати, підфутболювати, погулити*.

Характерне для мовостилю Ліни Костенко утворення складних і складених авторських лексичних новотворень із колірним компонентом, зокрема з кольоративом чорний – *чорнобрів'я, чорноміський, чорно-ятряний* (Л. Костенко), пор.: *морозночорний, чорномажорний, чорнососячний* (І. Драч), *чернечо-чорно-чорний, чорносилий* (М. Вінграновський), *чорноглибий* (І. Світличний), *чорнохлібний* (В. Затулівітер) та ін.

У романі зафіксовані нові похідні із суфіксами іншомовного походження -атор, – іст, – ізм, – ант: *категоризм, руйнатор, соцреаліст, дозиметрист, нобеліант*. Напр.: *У Відні **антиглобалісти** били вітрини*. Іменники з суфіксом -іст означають осіб за їх відношенням до певного поняття, установи, сфери діяльності, а також приналежність до певного політичного напрямку, угруповання: *Я не **катастрофіст**. Я хотів би думати в хорошу сторону*. Іменники з суфіксом -ізм мотивовані іменниками і означають схильність до чогось: *дебілізм*.

Водночас словесні експерименти Ліни Костенко мають специфічні ознаки. Так, спостерігаємо апробацію словотворчого й семантичного потенціалу префіксів, що виявлялася у створенні:

- рідкісних інновацій зі здвоєними префіксами, які виконують функцію інтенсифікаторів експресивності при одночасній частковій нейтралізації значення, вираженого твірною основою: *розперетричі, безнемірний, безнемірність*;
- одноструктурних новотворів, напр.: іменники з конкретним значенням – *праворота, прадерев, пракішка, праконяка, прاپівень, пракорова, прापес, пралев, праптиця, прамісто*; іменники з абстрактним значенням – *пралють, прапам'ять*; прикметників – *пралютий, праперший*. Частотними виявилися префікси **без-** – *безнебий, безшабельний, бездеревний*; **не-** – *непоет, несприяння, неоднозгідний, непродоцимий*; **од-** – *одкрилатіти, одкам'яніти, одіснувати, оддаленілий*; **роз-** – *розголосний, розджохатися, розхряпнем*.

Особливістю словотворення у романі є наявність усічень і нульсуфіксальних похідних: *корпоратив, екстремал, екстрим, банал*. Напр.: *Ретируюсь у сусідню кімнату і виходжу у віртуал*; *Якби я був художником, намалював би цей сюр – глухий зелений паркан, оранжеві метелики жилетів, а вгорі над Майданом фрагменти нашої Незалежності в залізному дзьобі крана. У повітрі погойдується то рука, то нога, голови ще немає; На одному з нічних каналів беззвучно ворушив губами віртуальний мультиплікат українця; Особливо для харизматів і людей творчих, як віщує астролог з ассирійською бородою.*

У романі «Записки українського самашедшого» вживаються нові іменники, які виникли способом основоскладання (композиції): *електродрель, автозупинка, мордолупцювання, сміттєзвалище, травмопункт*. Напр.: *Звірояцур готовий тікати; Австралійці ж виходили з аборигенами, просили у них прощення за всі кривди і утиски від новонаселенців; Згряя молодих звіроніжок вдерлася у гуляючий натовп, поперекидала машини, побила вітрини,*

перетоптала людей і зникла; У місті справжнісінький льодопад. Поширеним способом словотвору є в мові роману аббревіація (поскладова або часткова): *адмінресурс, афроукраїночка, бандформування, Європарламентар.* Напр.: *Аналізи передано до спецлабораторій; По-моєму, тут уже потрібні не політологи, а політпатологи; У нас тепер дома цілий бабком.*

Створення нових прикметників суфіксальним способом відбувається за допомогою форманта *-ський* на базі власних (географічних) назв (*антальський, бруклінський, хрещатицький, сьєрра-леонський, тайтянський манхетенський*), форманта *-ний* (*вібромасажний, перинатальний, екзистенційний, світлодіодний, протестний, притульний, пасіонарний, медійний, уніформний*).

Префіксальний словотвір іменників та прикметників у сучасному інноваційному словотворенні деякі спільні риси: використання іншомовних префіксів *супер-, анти-, псевдо-, квазі-*. Напр.: *А якщо в цій нації є антинація, то прошу не плутати; Чи я мушу терпіти, щоб ця квазідемократія нищила мене не згіри, як той псевдосоціалізм?!* Найбільш активно використовується префікс *пост-*: *А ще ж відкриють і на Рівненській, де вже й так постчорнобильські села живуть під страхом генетичних ушкоджень; Я гидую суспільством, – сказала дружина. – Воно тупе й жорстоке. Воно посттоталітарне, постгеноцидне. І постлюдське; Вона ходить, як на пуантах, у якійсь постсценічній прострації, всім усміхається і нікого не впізнає.* Рідше використовуються префікси (*не-, без-, по-*): *Що за покоління росте? Якесь беземоційне. Глухе до всього. Аполітичне; Але мобільник – це ж посеkundна тарифікація; Є в цьому щось не-Боже; Не-громадяни обирають не-громадян.*

При інноваційному творенні прикметників наявні складання основ або слів, більшість прикметників утворена поєднанням основоскладання з суфіксацією: *триколінний (гопак), наркозалежний, слъозогінний.*

Дієслівних новоутворень у романі «Записки українського самашедшого» ми виявили 42. Аналіз структури дієслів показав, що частина з них утворюється суфіксальним (*допінгувати, інтоксикувати, мімікрувати, ностальгувати*), постфіксальним (*камуфлюватися, піаритися*), префіксальним (*здиригувати,*

*одсичати, напродукувати, переакцентувати, повигукувати, поскандувати), префіксально-суфіксальним (вигарцьовувати, знікчемлювати, набринькувати, підфутболювати, погулити, пропилювати), префіксально-суфіксально-постфіксальним способами (змитаритися). Напр.: Зате є понад сотню партій, які **вегетуються й конфронтуються**; Я хотів би цю дружбу **засейвити** – час летить, малому потрібен старший товариш; М'язи навколо рота **затвердли** і не складаються в посмішку. Для нового словотворення роману характерне, також, використання дієприкметників *продвинутий, зашуганий, глобалізований, зацитьканий, вдекорований, софістикований, ухорканий, роздриганий, підтіпаний, просотаний, недовбитий, облаштований*.*

Також, нами помічено, що саме серед дієслів чимало жаргонізмів (*приколюються, фанатіють, балдіють, тусуються, оборзіла, роздерибанила*), просторічних слів (*обматюкав, залубенів, перекатруплять*), що покликані відобразити сумні мовні реалії сьогодення.

Визначною рисою-особливістю роману є творення ряду прислівників: відприкметникові суфіксальні (*біблійно, ступорно, зодіакально, сомнамбулічно, адриатично, інфернально*) та префіксально-суфіксальні деривати (*по-гавайськи, по-наськи, навмируще*), відіменникові префіксально-суфіксальні похідні (*навзгинці, впіввуха, упівсвідомості, побільшости, назагал*), композити (*цьогоріч*).

Сленгізми у романі стосуються не лише кримінальної сфери, так званих асоціальних елементів (*жлоб, блін, на фіг, амбал, мудак, фігня, прикид, «ширка», шухер, «дерибан», алкаш*), сучасне захоплення молоді комп'ютерами, інтернетом породило цілий масив комп'ютерного сленгу: *Він йому скидає на мило різні месиджі, вчить користуватися аською для зв'язку; Малий вже сидить у чатах, кнюпає на клаві як заправський юзер, а часом трапляється якийсь глюк, звертається до нього, а не до мене*.

Велика кількість запозичення з інших мов відбиває процеси глобалізації мови: *рацію, емоцію, негації, аскеза, пасіонарій, бювет, поліціант, білборд, порно, VIP-персон, веб-серфінг, веб-сайт, плеєр, кіборг, евтаназія, ротвейлер, сіді-*

плеєр, веб-сторінка, індастріал, техно, холокост, бонет, промоутер, рімейк, памперс, маркети, лізинги, хабвії, фаст-фуд, сендвич-бар, флеш-моб, трейдери, кілер, діджей, ділер, бутік, Понтифік, екзит-пол, блокбастер, блог, слоган, барбекю, хоспіс. Авторка доречно залучає в мову роману діалектизми, що, заперечуючи із потоком іншомовної лексики, сприймаються як джерело лексичних надходжень до літературної мови: *взувачка, кульчик, вертутик, гальба, кнайпа, скузуватися.*

Інноваційна лексика у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» відбиває загальні тенденції в новітньому українському словотворенні та виокремлює мовну ситуацію в Україні.

Аналіз авторських новотворів за способами словотвору свідчить, що найактивніше Ліна Костенко створювала okazіональні одиниці різних частин мови такими способами. Зокрема, вона використовує активні моделі:

- суфіксального творення: *роби, що хоч, ридай або радій. Неси свій хрест. Все інше – позосталість... душа полів, ти пам'ятаєш стерні? Оцю печаль, покинутість оцю* [31, с. 338] *люди мої, рідна моя рідність* [31, с. 172]! *непереможна безборонність – твій меч і єдиний щит* [31, с. 29] *камінний кліщ, що вп'явся в нашу землю, а ми його шаблями.... бо там у небі зоряно і пташино* [31, с. 434] *звісило з трибуни блазенський ковпак забрехуцеслово* [31, с. 89];
- префіксального творення: *не знав, не знав звіздар гостробородий, що в антисвіті є антизірки, що у народах є антинароди, що у століттях є антивіки* [31, с. 106];
- нульової суфіксації: *такий там брязкіт, гуркіт, гукіт, дзенькіт* [31, с. 443]... *пекучий день... лісів солодка млява* [31, с. 275]... *маленький цар підняв свої клейноди. І грека відпустили бе зушкоди* [31, с. 435];
- конфіксації: *все гнав думки мульті та недоречні. Та, наробившись, храповито спав. Погладшав, запузатів, постаречнів. І втратив серце до козацьких справ* [31, с. 342];

- складання: *і як же ту блідороту неміч ти брала собі, рознещасна, на ніч* [31, с. 103]... *син білявого дня ічорнявої ночі вечір-мулат підійшов до порога* [31, с. 181]... *було столів велике застеляння. Були землі всещедрої плоди* [31, с. 23]. *Така вона стомлена, анемічна, гіпопотамо-гіпотонічна* [31, с. 400].

У результаті проведеного лінгвостилістичного аналізу ми дійшли висновку, що мова поезії Ліни Костенко є особливим полем реального функціонування термінів, які є засобом вираження особливостей індивідуально-авторського стилю. Використання детермінологічної лексики в художній мові надає нового звучання авторському тексту.

Підкреслюємо, що процес детермінологізації лексики є водночас продуктивним і складним. Якщо терміни вживались переважно в обмежених сферах фахівцями як засіб номінації явищ наукової галузі, то на сучасному етапі відбувається переосмислення терміну у художньо мистецьку площину, де народжуються смислові інновації.

Якщо в науковій літературі основною функцією термінів була номінативна, то в художньому мовленні вона виступає допоміжною. Використання найрізноманітніших художньо-стилістичних можливостей детермінологізованих слів у поезії поетеси слугує для підсилення емоційності, виразності і, зрештою, для передавання передання потрібної наукової інформації.

Спостереження над мовою творів Ліни Костенко дає підстави стверджувати, що термін, як і будь-яке слово, виступає в нерозривній єдності з художнім образом, вирізняється неординарністю вживання. Використання термінів у поезії підтверджує, що їхнє вживання не обмежується науковими текстами, а навпаки розширює сфери свого функціонування [49].

На нашу думку, існує кілька основних причин появи авторських лексичних новотворень у поезії Ліни Костенко. Це насамперед: виявлення ставлення автора до позначуваного денотата, потреба уточнити значення узуальної лексичної одиниці (*церква-кам'яниця*), потреба привернути увагу читача до важливих

ознак об'єкта, прагнення образно назвати предмет, явище, поняття (*горобець-хвилина, кінь-мислитель*), пошук оригінальної рими (*дібровість – дніпровість*), спроби досягти певного стилістичного ефекту, найчастіше іронічного, комічного тощо. Новотвори Ліни Костенко розкривають невичерпні виражальні можливості мови, віддзеркалюють особливості української мовно-поетичної картини світу.

2.3 Особливості функціонування лексико-словотвірних інновацій в творчості О. Забужко (на матеріалах роману «Музей покинутих секретів»)

Мова творів, як і тематика творів Оксани Забужко наскрізь новаторська і злободенна. Нестандартність, мабуть, головна специфічна риса її мовної творчості. Коли розгортаєш будь-який художній або публіцистичний твір авторки, бачиш низку довгих синтаксичних конструкцій (що часом мають обсяг понад сторінку!), у яких Оксана Забужко використала невластиву пряму мову; різні типи складнопідрядних і складносурядних, безсполучникових речень; періоди та еліпси; низку однорідних членів речення (це з синтаксичного боку), окрім формально-граматичного наповнення ці довгі синтаксичні конструкції в Оксани Забужко містять ще й синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, метафори, метонімії, гіперболи, літоти, синекдохи, порівняння тощо (це з лексико-стилістичного боку) [8].

Інноваційні словотворення Оксани Забужко досить розмаїті за своєю структурою. О. Зозуля класифікує усі okazіоналізми письменниці залежно від способу, яким їх утворено:

- okazіоналізми, утворені суфіксальним способом (*сльозкіший, неможливіший*);
- префіксальним способом (*прокохати, пра-пра-українка*);
- суфіксально-префіксальним способом (*щонайнеминучіші, найкоханіший*);
- флексивним способом (*світла (мн. від світло)* та ін.) [48, с. 419].

Таким чином, усвідомлення цього явища спинилося на загальних тезах – чи то про самотність мовної манери письменниці, чи то, навпаки, про занадто складну побудову її текстів, оригінальність-самоціль, що утруднює їх сприйняття. Щодо текстів Оксани Забужко та її творчості, як то не раз трапляється, несприйняття думок, нею висловлених, метонімічно переносилося на несприйняття її мовного експериментування – органічного для письменниці й відчуженого у свідомості читача, вихованого в путях «дубль-новомови». У цьому несприйнятті мови виявилася ланцюгова реакція несприйняття її культурної інакшості.

Образна думка характеризується своєю принциповою метафоричністю. Метафоризовані сполуки okazіональних і канонічних слів не втрачають своєї образності навіть поза контекстом. Авторські новотвори детерміновані, з одного боку, попереднім уживанням мотиваційного слова, а з іншого – контекстуальними зв'язками з іншими елементами художньої системи, необмеженістю асоціацій, у тому числі й чисто зовнішніх, пов'язаних із звуковою близькістю мотиваційного слова до інших слів. Наприклад: *україноплинний* [17, с. 81], *зобов'язковий* [17, с. 88], *темно мовний* [16, с. 32].

Усе це реалізує одну з провідних ідей, за якими Оксана Забужко творить тексти різного стилю – й наукового, й публіцистичного, й художнього – як єдине мовно-змістове ціле. Та ідея ця полягає в тому, щоб «назвати, поійменувати, осмислити, себто освітити смыслом слова», відновити втрачену, притлумлену стереотипами, в тому числі й ідеологічними, «конкретно-змістову речовинність» мови.

Мовні пошуки письменниці були спрямовані на те, щоб утвердити у власній мовній свідомості не-факультативність, не-вторинність української мови, віднайти, увібрати й розвинути її природні, еволюційно вмотивовані змістові одиниці й канони мовомислення.

Інноваційні словотворення, як семантично місткі одиниці, надають можливість прибрати непотрібні деталі опису в однослівне найменування, що забезпечує синтаксичну компактність і раціональність побудови тексту. Okazіональні слова допомагають формувати структурну цілісність мікро- та макротексту, пов'язують їх між собою. Наприклад: *часоплинність* [17, с. 76], *оп-арт* [17, с. 81], *хрущоба* [17, с. 77].

Психологічні рушення, що спонукали Оксану Забужко витворювати свій своєрідний мовний дім, – змагання до самотійності мислення, до притомності щодо рідної культури, до стану відвзаємненої мовної рівноваги, – з одного боку, цілком закорінені в історичний ґрунт українського буття, а з іншого – виявляються цілком адекватними до загальних законів мовної діяльності людини, адже мова відіграє надзвичайно важливу роль в гармонізації свідомості.

У рецензії на працю Н. Бардіної «Языковая гармонизация сознания» Л. Ставицька пише про влучне авторське тлумачення поняття «гармонізація свідомості» як способу, «яким унікальна людина вводить себе в систему подібних до себе, в загальну систему реальності». Стереотипність мовлення й спілкування, на думку Л. Ставицької, є однією з онтологічних причин погіршення мовної ситуації в усьому світі й полягає вона, «очевидно, у втраті коду справжнього спілкування, в небажанні (чи дуже утрудненій можливості) рубати павутиння соціальних стереотипів, шукати неритуальну мову міжособистісного спілкування, яка об'єднує, а не роз'єднує».

Найбільш яскраві лексико-семантичні інновації перебувають у площині синтагматичного поєднання слів, що містять на позір несумісні семи віднесеності до реалій фізично-побутового життя людини (й навіть її фізіологічного стану) і до сфери абстрактного осягнення культури, мислення, творчості.

Як вважає авторка, втрата, ігнорування чи ж недорозвиненість чуттєвості (змісловості, тілесності) мови є однією з причин її відчуженості, а також засобом її відчуження від свідомості, консервації інфантильності: *«Перервність українських культурних традицій логічно призводила до все монументальнішої, «бетонної» консервації зацілілого, а відтак і до більшої «культурної цензури», до впоєних у кров правил: що пристало, а що не пристало говорити на людях [...] не секрет, що нашим перекладачам часто доводилося збувати евфемістичним мимренням багату чуттєву виробленість англійської мови»*[17].

Отже, певний «фізіологізм» термінологічного інструментарію, за допомогою якого письменниця досліджує і ословлює культурно-історичний досвід українців, виступає нічим іншим як засобом освідомлення, опанування свідомістю цього досвіду:

- *недовижитий, неперетравлений послідок грандіозної історичної драми;*
- *глевкий досвід минаючого століття;*
- *вганятися в сферу психології творчості (чи у докладний розбір концепцій);*
- *стан перманентних почуттєвих викиднів;*

- скасувати поняття, вительбушивши з нього будь-які рештки глузду;
- слова з вительбушеним значенням;
- «намацальна» конкретика, намацальний зиск, намацати люфти;
- поняття, замацане відбитками пальців;
- задубілі стереотипи; нап'яття всіх духовних сутностей;
- емоційне нап'яття;
- тема вичахла; інтелектуал, що десятиліттями тирлувався по паризьких салонах, та багато ін.

В українській літературній традиції попередником О. Забужко можна було б уважати П. Куліша. Проаналізувавши причини національного занепаду в «Зазивному листі до української інтелігенції», П. Куліш також активно вживав лексику і звороти конкретно-предметного змісту, поняттєво співвіднесеними з чуттєво-емоційним світом людини, її перебуванням у фізичних координатах (напр., *поривати очі на чужу просвіту; все, що п'ялось на світові високості; сліпували, захилившись за чужі книжки; преса, котра б не давала національній мові миршавіти; никне марою те, чим вони рівня приземкуватим людям, і сяє негасимим вовіки світлом те, чим вони вищі над похилу до землі людську природу; дійдемо колись того зросту, який сама природа нам на роду написала*).

Але ступінь образності, метафоричності мовлення П. Куліша, що логічно узгоджувався з провідницьким пафосом його тексту і природно доточувався до панівного на той час народнорозмовного струменя літературної мови, в Оксани Забужко цілком знижений. У цьому можна вбачати свідому реакцію на фальшиву, сфальшовану метафорику тоталітарної мови, свідоме пониження порогу припустимого, доречного і пристойного в мові, яка покликана опонувати і тоталітарній мові, і тоталітарній свідомості.

У романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» спостерігаємо велику кількість індивідуально-авторських новотворів, що відображають світосприйняття письменниці, її суспільну та громадянську позицію, оцінку реалій навколишньої дійсності, та для створення яких авторка використовує всі потенції українського словотвору. У переважній більшості, це оказіональні

лексеми, що характеризують людину, підкреслюють риси її характеру, емоційний стан, описують зовнішність, поведінку, життєву позицію, позначають конкретні предмети і абстрактні поняття [39].

Головною ознакою текстів О. Забужко є розширення комунікативної межі лексики, що за стильовим маркуванням у «Словнику української мови» належить до діалектної, розмовної чи застарілої. Уведення такої лексики до літературного тексту вважається виправданим тільки тоді, коли служить для відтворення місцевого колориту чи колориту доби, індивідуалізації й увиразнення мовлення персонажів художніх творів. Проте, викривлюючи таку лексику і в творах наукового, філософського, змісту, й у публіцистиці та есеїстиці, авторка не лише підвищує її статус, а з'єднує ланки перерваного ланцюжка кількасотлітньої писемної традиції.

При ґрунтовному аналізі можна виявити, що лексичні одиниці, які за сучасними стильовими нормами виокремлено як діалектні, розмовні чи застарілі, насправді здавна належали до шару мовних засобів писемного, офіційно-ділового вжитку.

Помітною ознакою одиниць такого типу є їх належність до засобів спільного фонду української та польської мов, спричинена культурно-мовною ситуацією на українських землях упродовж тривалого відтинку історії. Контекст для дієслова *уїмати* (його дієприкметникової форми – *уймаючий*) в О. Забужко – *ситуація онтологічно уломна, уймаюча для сутнісної, родової «мужеськості» в чоловічій [ОЗХ] підхоплює втрачений ланцюжок часотривкості цілого гнізда мовних засобів, що їх семантика спиралася на внутрішню форму дієслова уїмати та похідного іменника уйма*.

Значну групу новотворів у досліджуваному романі становлять прикметники, утворенні осново складанням. Виділяємо певні моделі творення слів цієї частини мови:

- прикметники, утворені поєднанням двох прикметникових основ за допомогою інтерфікса -о-: *грозиво-прекрасне* ← *грозовий і прекрасний*; *світляно-зелена* ← *світляний і зелений*: Розглянемо вживання таких

прикметників у реченні та їх переклад англійською мовою: «Нетутешнє, грозово-прекрасне обличчя з довгими єгипетськими очима й темнокровними вустами підводиться їй назустріч, рішуче виставляючи наперед підборіддя, – і враз ледь помітно здригається, коротким мерзлякуватим дрижачком: мов тамуючи прибутний, ізсередини, схлип» [14, с. 47].

- прикметники, утворені поєднанням іменникової та прикметникової основ, що супроводжується суфіксацією: *грубосклова* ← *грубий і скло* + *-ов-*: «Всі мої настирливі а), b), c), d) і-так-далі були марними, щенячожалюгідними атаками якраз на цю грубосклову вітрину – зазіханнями на велику самозахисну віру людей у те, що смерть – чиясь, а значить, і наша власна, – в принципі мусить мати врозумливе для нас пояснення: світ справедливий» [14, с. 39].

Авторські неологізми роману О. Забужко «Музей покинутих секретів» привертають увагу читача, примушують сконцентруватися для розуміння прочитаного. Формальне порушення правил мовного словотвірного стандарту надає текстові особливого експресивного забарвлення [14].

У романі «Музей покинутих секретів» переплітаються різноманітні методи перекладу авторських неологізмів, що пов'язано з багатством мови твору і мовно-виражальних засобів, які творять стиль роману. У перекладі роману бачимо, як перекладач робить текст доступнішим для розуміння, підсилює те, що реципієнт може не помітити, але є важливим для цього тексту, трансформує і переносить в мовний та культурний простір важливі частини оригіналу, які не зрозумів би читач [39].

Оказіоналізми на позначення зовнішнього вигляду людини посідають значне місце у творчому доробку письменниці, хоч становлять собою відносно невелику групу. Варто зазначити, що, будучи справжнім лексичним новатором, О. Забужко все ж практично не створює абсолютно нових слів.

Найпопулярніший спосіб творення усіх лексичних інновацій у неї – моделювання, рідше аналогія. Утім і вигадані нею самою лексичні витвори не

втрачають своєї оригінальності і майстерно вписуються в канву художнього твору: *«Ленця не Ленця з сонячної сторони тролейбуса врешті відчуває, що на неї дивляться, й повертає голову (метеликовий стріп повіками, погляд гострий, весь такий кутастий, наче з натурниці Брака)»* [18, с. 18]; *«... так що мама була невинна, аки агнець, чи радше Діва Марія (щось у ній справді відчувалось мадоннисте на фотознімках кінця п'ятдесятих)»* [15, с. 155]. Авторка не вигадує по-суті нічого нового, в усіх новоутвореннях легко можна відтворити першооснову (іменник «метелик» для прикметника метеликовий, тобто «легкий»; мадоннисте, тобто «невинне», спокійне, смиренне».

У будь-якому випадку авторські утворення письменниці надзвичайно експресивні, тому що вони легко звертають на себе увагу читача й викликають у нього емоції, змушують більш уважно вдивлятися в текст і краще розуміти його смисл, допомагають донести до реципієнта задум письменниці. Присутність або відсутність оказіоналізмів, вибір моделей для їх створення визначаються особливостями стилю авторки.

Т. Кисла стверджує, що оказіоналізми у творчості авторки постають як спосіб заховатися від жорстокості світу [22, с. 12]. Так, наприклад, у повісті «Інопланетянка», де героїня переживає творчу кризу, читаємо: *«... та не хочеш ти їхнього чаю, до дідька він тобі здався, коли вже вони нарешті второпують, що ти хочеш тільки одного – аби вони всі дали тобі спокій! ясно? спо-кій! – можеш до потьмарення, до розпаду збезглузділих слів на літери перечитувати те, що встигла записати, силкуючись відшукати в хащах власного почерку непомітний просвіт, натяк на продовження...»* [18, с. 202].

Або ось як Оксана Забужко підкреслює відчай жінки, що втратила ще ненароджену дитину: *«залунали здушені горлові звуки, схожі на гавкіт... – та вже наступної миті розітнувся мамин, таки мамин, але який же очужілий, моторошний, колодязно-нутряний крик – на ціле життя вб'ється він тобі в пам'ять: «Бандити! Звіри! Прокляті!»* [18, с. 7].

Стилізацію до староукраїнської писемної мови – використання формул з універсалів українських гетьманів, типової дієслівної та іменникової лексики –

можна помітити насамперед у листуванні Лесі Українки, напр.: *кому о тім відати належить, якби мені дали пленіпотенцію, узнавала б чийсь авторитет, говорити з більшою притомністю та ін.*

У цьому сенсі Оксана Забужко не лише «прочитує» літературний досвід Лесі Українки, кончність чого не раз підкреслює у своїх працях, а й відтворює мовну манеру письменниці. Більше, одному слову, що в реєстрі «Словника української мови» подано з покликанням на Лесю Українку, судилося стати основою філософсько-культурних концептів, уведених в інтелектуальний обіг саме Оксаною Забужко:

- йдеться про слово притомність – розм. «чітке розуміння чогось», діал. «присутність» [СУМ], значення якого надаються до такого філософського змістового розгортання: філософія і культурна притомність нації [назва цілої праці, ОЗ];
- власне, цей феномен я йменую культурною непритомністю – коли взятий за даність, за «преділ, іже не преїдеши» канон мовомислення стає бар'єром між свідомістю і явою, виштовхуючи суб'єкта культури на позицію «не при цьому світі» [ОЗ];
- нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови (метамови), неминуче мислить несамотійно – себто сходиться з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй, з-не-при-том-нюється щодо цієї позиції (щодо себе самої) [ОЗ];
- повертати до історичної притомности [ОЗ].

Мовний досвід українських освічених верств, соціально живлений мовленням українсько-польської шляхти, стає й джерелом свіжої образності. Це явище можна простежити на прикладі значень іменника *гроно* та таких контекстів Оксани Забужко, що знову ж таки споріднюють її як мовну особистість і з Лесею Українкою, і з М. Рильським, і з Ю. Яновським: *Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті, таким собі завітчанам, хитливим-сміхотливим виногроном* [ОЗ]; *можна було пишатися нашим,*

продемонстрованим за ці три тижні в такому гарному інтернаціональному гроні, науковим потенціалом [ОЗ].

Наведені приклади засвідчують, що при творенні індивідуально-авторської лексики, О. Забужко використовує традиційні для української мови словотворчі афікси, проте, досить незвично вживаючи їх, досягає відповідного ефекту новизни. Оказіоналізми є однією з головних ознак стилю авторки, що увиразнюють мову її художніх творів, надають ефект свіжості, незвичності, підсилюють емоційність. Саме з їх допомогою письменниці вдалося створити свій неповторний стиль.

Висновки до другого розділу

Новоутворення з'являються у мові, по-перше, як власне неологізми – шляхом словотворення на основі наявних у даній мові морфем (це основний шлях: роздержавлення, доленосний), переосмислення слова та лексикалізації словосполучення, по-друге, як відносні новотворення – внаслідок запозичення мовних одиниць з інших мов (шоу, спонсор, аеробіка, ламбада, в тому числі словотворного та семантичного калькування: євробачення, команда президента, зоряні війни, п'ятдесят на п'ятдесят) та переходу їх до загальнонародної мови з вулгарних стилевих сфер або територіальних різновидів забруднення.

У результаті проведеного лінгвостилістичного аналізу ми дійшли висновку, що мова поезії Ліни Костенко є особливим полем реального функціонування термінів, які є засобом вираження особливостей індивідуально-авторського стилю. Використання детермінологічної лексики в художній мові надає нового звучання авторському тексту.

Спостереження над мовою творів Ліни Костенко дає підстави стверджувати, що термін, як і будь-яке слово, виступає в нерозривній єдності з художнім образом, вирізняється неординарністю вживання. Використання термінів у поезії підтверджує, що їхнє вживання не обмежується науковими текстами, а навпаки розширює сфери свого функціонування [49].

На нашу думку, існує кілька основних причин появи авторських лексичних новотворень у поезії Ліни Костенко. Це насамперед: виявлення ставлення автора до позначуваного денотата, потреба уточнити значення узуальної лексичної одиниці (*церква-кам'яниця*), потреба привернути увагу читача до важливих ознак об'єкта, прагнення образно назвати предмет, явище, поняття (*горобець-хвилина, кінь-мислитель*), пошук оригінальної рими (*дібровість – дніпровість*), спроби досягти певного стилістичного ефекту, найчастіше іронічного, комічного тощо. Новотвори Ліни Костенко розкривають невичерпні виражальні можливості мови, віддзеркалюють особливості української мовно-поетичної картини світу.

Авторські неологізми роману О. Забужко «Музей покинутих секретів» привертають увагу читача, примушують сконцентруватися для розуміння прочитаного. Формальне порушення правил мовного словотвірного стандарту надає текстові особливого експресивного забарвлення [14].

У романі «Музей покинутих секретів» переплітаються різноманітні методи перекладу авторських неологізмів, що пов'язано з багатством мови твору і мовно-виражальних засобів, які творять стиль роману. У перекладі роману бачимо, як перекладач робить текст доступнішим для розуміння, підсилює те, що реципієнт може не помітити, але є важливим для цього тексту, трансформує і переносить в мовний та культурний простір важливі частини оригіналу, які не зрозумів би читач [39].

Оказіоналізми на позначення зовнішнього вигляду людини посідають значне місце у творчому доробку письменниці, хоч становлять собою відносно невелику групу. Варто зазначити, що, будучи справжнім лексичним новатором, О. Забужко все ж практично не створює абсолютно нових слів.

Мовна норма постійно випробовується суспільною практикою. Екстралінгвальні чинники зумовлюють продукування неологізмів із метою мовної економії, експресії чи новизни. Інноваційну лексику використовують для посилення прагматичної спрямованості мовлення, більшого впливу на адресата. Неологічна лексика у мові реалізує низку стилістичних функцій, спрямованих на увиразнення комунікативних процесів. Динаміка оновлення лексичного складу сучасної української літературної мови створює передумови для подальших наукових пошуків у царині неології, зокрема перспективним є порівняльне вивчення новотворів у різних мовах, а також дослідження гібридного словотворення неологізмів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Система роботи вчителя-словесника з вивчення неологізмів у шкільному курсі української мови

Робота над значенням і вживанням слова є головним етапом у процесі словникового опрацювання лексичних одиниць і проводиться з опорою на стилістично розподілений текст, який відображає художнє, наукове, публіцистичне мовлення. І саме роботі над попередженням та виправленням лексичних помилок підпорядковується система вправ.

Найчастіше для цього використовуємо такі вправи:

- тлумачення значень слів і стійких словосполучень;
- групування слів за певними граматичними ознаками;
- аналіз лексичних одиниць у тексті;
- конструювання словосполучень, речень, текстів із певними лексичними одиницями.

Оскільки словникова робота проводиться у процесі вивчення всіх розділів шкільної програми з української мови, то й зміст лексичних вправ має бути досить різноманітним. З погляду дидактичних завдань ці вправи можна поділити на такі групи:

- лексичні;
- лексико-граматичні;
- лексико-орфографічні;
- лексико-стилістичні.

Лексичні вправи спрямовані на з'ясування семантики слова, його основних ознак, ознайомлення зі словниковим складом української мови, сферою вживання різних лексичних шарів. Пропонуємо учням такі завдання:

- користуючись коротким тлумачним словником української мови, з'ясувати, які значення можуть мати запропоновані вчителем слова;

- які прийоми використані для тлумачення слів;
- виписати з роману 10 слів, з'ясувати їх лексичне значення й граматичні ознаки, ввести їх у речення.

Лексико-граматичні вправи застосовуються для засвоєння знань із граматики й повторення теоретичних відомостей із лексики, збагачення словника, розвитку мовлення учнів. Їх можна застосовувати в 5–9-х класах. На уроках української мови учням дають завдання: користуючись тлумачним словником, визначити лексичне та граматичне значення слів.

Важливе значення мають лексико-орфографічні вправи. Це завдання, які, з одного боку, пов'язані із засвоєнням граматичного матеріалу, правописних норм, а з іншого – із засвоєнням лексичних понять.

Варто зазначити, що тут мають бути вправи, в яких треба переписати текст, вставляючи пропущені літери, пояснити лексичне значення виділених слів, дібрати до них синоніми.

Лексико-стилістичні вправи передбачають вироблення в учнів навичок правильного використання слова у певному стилі мовлення. Такі вправи можна пропонувати учням, починаючи з 5-го класу, оскільки основні ознаки стилів засвоюються в 5-7 класах. Допомогою вчителям-словесникам буде розроблений конспект уроку з теми «Неологізми» (Додаток 3).

Розкриваючи стилістичну функцію слів, ці вправи збагачують словниковий запас учнів, вчать розмежовувати стилістичні ознаки лексики, чітко і ясно виражати свої думки. Це, зокрема, завдання на з'ясування лексичного значення слів; визначення, в яких стилях мовлення вони можуть уживатися.

Обговорюючи результати виконання таких вправ, важливо звертати увагу дітей на конкретні випадки вживання окремих слів, на те, яких професій вони можуть стосуватися. Такі вправи необхідно виконувати упродовж усього періоду вивчення учнями української мови.

На уроках української мови із розділу «Лексикологія» у 5-9 класах приділяють достатню увагу темі «Неологізми». Для того, щоб закріпити знання з даної теми потрібен комплекс тренувальних вправ на знаходження

неологізмів, авторських неологізмів, лексичного значення слова, добору із неологізмів іншомовного походження власне українськими, складання словосполучень, речень із неологізмами, а також визначення стилістичної ролі неологізмів у тексті. У нашій роботі представлена розробка комплексу вправ з української мови:

Вправа 1.

Дібрати й записати слова, що відповідають поданим лексичним значенням. Які з них можна вважати неологізмами? Які ще недавно ними були? Походження дібраних слів з'ясуйте за словником.

1. Фільм, який має приголомшливий касовий успіх.
2. Електрона пошта.
3. Онлайн-щоденник (електронний журнал).
4. Програма для безпосереднього спілкування через Інтернет з використанням веб-камери.
5. Неправдива інформація, яку ЗМІ подають як реальну новину.
6. Коротке повідомлення (до 140 знаків) у сервісі мікроблогів Twitter.
7. Фотоавтопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона чи веб-камери.

Довідка. Блокбастер, і-мейл (e-mail), блог, скайп, фейк, твіт, селфі.

Вправа 2.

Записати речення. Визначити авторські неологізми. Яка їхня роль у поетичному мовленні?

I. 1. Журавлиниться просинь, баболітиться осінь. (А.Камінчук.) 2. Листя падає – осінь листопадає (П.Тичина). 3. А діти весело сміються у баболітньому теплі. (П.Воронько.)

II. 1. Народна хвиля піднеслась на гребінь! Мільйонновільна Україна є! (В.Колодій.) 2. Стою серед усіх калинокровних родичів моїх. (П.Перебийніс.) 3. А нам лиш сміхотерапія упасти в розпач не дає. (В.Бровченко.)

Вправа 3.

Доберіть українські відповідники до неологізмів.

1. У наш час тінейджери віддають перевагу інтернету, а не читанню книг.
2. На роль у фільмі дуже важко пройти кастинг.
3. У шоу-румі відомих дизайнерів продається одяг тільки в одному екземплярі.
4. На свою кравчучку бабця поклала картоплю і декілька кілограмів огірків.
5. Хендмейд-прикраси нині у великій популярності серед молоді.
6. Сек'юріті з нашого агентства гарантують вам спокій і безпеку.
7. Оскільки я не можу знайти квартиру, я змушена звертатися до брокера.

Вправа 4.

Поясніть неологізми:

логін, прогалик, спам, брокер, бартер, рекетир, холдинг.

Вправа 5.

Виділіть неологізми із поданих слів:

дилер, факс, метелик, телетайп, менеджмент, мечник, лучник, ліжко, імідж, клонування, патефон, зошит, небо, вай-фай.

Вправа 6.

Прочитайте індивідуальні неологізми. Складіть із ними словосполучення.

Запишіть. Визначте стилістичний відтінок неологізмів.

Дзвінкостеблій, живоносне, цвіт, розпрозорилась, колисково, майбуття, широкополий, крутоберегий, самодзвонний, сивінь, високочолий, медоцвіт.

Вправа 7.

З поданими неологізмами-словосполученнями складіть речення і запишіть. Підкресліть усі члени речення. Проаналізуйте стилістичну роль неологізмів. Яку синтаксичну роль вони відіграють?

Чорнобривий день, серцем кучерявий (П. Тичина), пахуча темрява (М. Рильський), без'язика вулиця (В. Маяковський).

Вправа 8.

Перепишіть речення. Знайдіть індивідуальні неологізми і поясніть їх стилістичну роль.

1. Україно моя! Чисті хвилі ланів, Променисті міста, голубінь легкокрила (М. Рильський).
2. Брати мої любі, милі, Вольні, труднокрилі (П. Тичина).
3. Весна, весна! Яка блакить! Який кругом прозор! Садками ходить брунькоцвіт, А в небі злотозор! (П. Тичина).
4. Горіло стокомбайнове поле, палахкотіла пуста солома, але коли були вже недалеко, сотні їх спопастих, важких, покірних, стояли по схилу... (О. Гончар).

Вправа 9.

З поданих речень випишіть авторські неологізми. Чи можна замінити їх на загальновживані?

1. І сонце – твоє, простопадне – кипить. Тугий небокрай, погорбатілий з люті гірких дорікань (В. Стус).
2. Прощай, морська короно із Командорських островів! Чудовисько, релікт, створіння ластогруде (Л. Костенко).
3. О життя, громострільний коваль, І ти, кузня – земля громовиць, Я, ваш син, – хуртовина і сталь, Ваша міць (М. Хвильовий).
4. О, так залетіли далеко В такий голубіючий ірій, Білопіняве пір'я стелили Над селами хмари... (М. Йогансен).
5. Під блакиттю весняною сушить березень поля, і співає підо мною очервонена земля... І дзвенять стожарно дуги: Мир хатам убогим! Мир!.. (М. Драй-Хмара).
6. Дзвенять хрущі, цвітуть черешні, Дівчата водять журавля. А вечір ловить на гнuzдечку Золотогривого коня (С. Бен).

Вправа 10.

Вказати авторські неологізми (письменницькі новотвори) та слова, які увійшли до мови відносно недавно у зв'язку з розвитком науки і техніки.

Ракетяться ранкові небеса. “На старт!” – лунають дальні космодроми. І пахне материнкою роса, а космонавт вертається додому. Звичними персонажами телестрічок стали безжальні кіборги та підступні андроїди. Вже скоро, скоро хмарнокрилі дні завісять світ марудними дощами. Хвилюється море, хвилиниться день.

Таким чином, проаналізувавши навчальну програму з української мови для 5-9 класів ЗНЗ можемо стверджувати, що при вивченні розділу «Лексикологія» та повторенні окремих складових даного розділу протягом усіх років навчання у школі розроблений комплекс вправ може бути впроваджений на уроки української мови, що дає змогу учням набути достатні знання про неологізми та сформувати вміння знаходити їх у тексті. На базі вивченого учень також може створити власний словник неологізмів.

Щоб детальніше та глибше ознайомити дітей зі словниковим складом української мови з використанням творів Л. Костенко та О. Забужко, в 5–6-х класах проводиться цикл уроків, присвячений словникам. Знати будь-яку мову, зокрема й свою рідну, неможливо без знання різних типів словників – наголосів, орфографічних, синонімічних, орфоепічних, термінологічних, тлумачних тощо.

На початку уроку-реклами «Види словників» ставимо учням запитання, чи розуміють вони сам термін «словник»; які словники вони знають; що полегшує пошук потрібного слова. Розповідаючи учням про основні види словників, розкриваючи зміст кожного з них, наводимо конкретні приклади, ознайомлюємо дітей з кращими зразками словників, які є на сьогодні. Далі вчать учнів користуватися словниками. Розповідають, що для правильного, оперативного й ефективного користування словником потрібно добре ознайомитися зі змістом розділу «Про побудову словника». Цей путівник буде орієнтиром і помічником

користувачеві, оскільки містить інформацію про умовні позначення, скорочення та принцип укладання словника. (Додаток 2)

Використовуючи метод випереджального навчання, наголошуємо, що до цього путівника учням потрібно буде звернутися, коли вони одержать завдання укласти власний словник лексики. На уроці-практикумі учні набувають практичних навичок роботи зі словниками. За допомогою мовних словників вони знаходять лексеми, які відповідають темі заняття, удосконалюють уміння й навички розташовувати слова в правильному алфавітному порядку, навчаються доводити доцільність добору слів в укладеному ними словнику, збагачують своє мовлення новою лексикою.

Проте, якщо у творах Л. Костенко та О. Забужко є нові авторські слова, то після вивчення стандартних словників, учням пропонується скласти власний словник, з тих слів, які не представлені в друкованих словниках.

Ознайомлення зі спеціальними термінами завжди виходить за межі уроків української мови й зазвичай переноситься ще й на позаурочний час. Саме тоді розпочинається конкретна діяльність учнів. Можна запропонувати їм вести зошит-словник, в якому на кожній сторінці в алфавітному порядку записувати лексику того виду трудової діяльності, який до вподоби, з поясненням походження кожного слова. У кінці навчального року відбувається презентація цього виду роботи. (Додаток 1)

Такий словник містить список скорочень у словникових статтях, власне словникові статті, список лексикографічних джерел і список використаної літератури. До словника ввійшли індивідуально-авторські okazіonalіzmi, що мали ретельну лексикографічну перевірку. Словникова стаття починається з реєстрового слова, за яким після коми подаємо граматичні й стилістичні характеристики з відповідними ремарками; ілюстративний матеріал у формі цитат з паспортизацією, а також у разі потреби – словотвірною-етимологічною довідкою. У статтях-покликаннях наводимо реєстрове слово з позначкою див. і те слово, на яке покликаємося.

У 7–8-х класах продовжуємо працювати в цьому напрямі. У кінці навчального року учні представляють свої портфоліо в класі. Колективно обговорюють, дають поради, роблять зауваження з метою розширення словникового запасу авторської спрямованості.

У 9-му класі закінчується робота над укладанням словника авторської лексики. Можна провести урок «Калейдоскоп нових слів», на якому учні репрезентуватимуть свої напрацювання – описи дослідницького характеру. Вони можуть виконати їх в електронному вигляді. Цей вид позаурочної роботи активізує творчі здібності учнів, передбачає володіння прийомами самостійного здобуття нових знань, уміння працювати в умовах пошуку, дослідження й формування креативної компетентності, бажання і вміння діяти не за зразком, а оригінально, допомагає краще орієнтуватися в сучасному просторі унікальних слів.

Отже, система роботи вчителя-словесника з вивчення неологізмів у шкільному курсі української мови включає в себе лексико-граматичні, лексико-орфографічні, лексико-стилістичні, лексичні завдання та різні види уроків (урок-реклама, урок-презентація, урок-практикум та ін.). Також, ознайомлення зі спеціальними термінами завжди виходить за межі уроків української мови й зазвичай переноситься ще й на позаурочний час. Саме тоді розпочинається конкретна діяльність учнів. Запропоновано їм вести зошит-словник, в якому на кожній сторінці в алфавітному порядку записувати лексику того виду трудової діяльності, який до вподоби, з поясненням походження кожного слова. У кінці навчального року відбувається презентація цього виду роботи. Проаналізувавши навчальну програму з української мови для 5-9 класів ЗНЗ можемо стверджувати, що при вивченні розділу «Лексикологія» та повторенні окремих складових даного розділу протягом усіх років навчання у школі розроблений комплекс вправ може бути впроваджений на уроки української мови, що дає змогу учням набути достатні знання про неологізми та сформувати вміння знаходити їх у тексті.

3.2. Контроль знань учнів із розділу «Лексикологія»

Для того, щоб знання в учнів загальноосвітніх шкіл 5-9 класів із розділу «Лексикологія» були засвоєні та систематизовані, потрібно вчасно проводити контроль у вигляді письмових або тестових робіт. Нами було розроблено підсумковий тест з української мови «Узагальнення та систематизація вивченого із розділу «Лексикологія», який має 3 рівні. Завдання 1 рівня оцінюються в 0,5 балів та мають 1 варіант відповіді, завдання 2 рівня оцінюються в 1 бал та мають знаходження відповідності, завдання 3 рівня має творчий характер та оцінюється в 4 бали.

1–2 рівні (Кожне завдання оцінюється в 0,5 балів)

1. Які слова становлять основу лексики української мови?

- А Неологізми.
- Б Історизми.
- В Запозичені.
- Г Загальновживані.

2. Який словник подає значення і походження запозичених слів?

- А Фразеологічний словник.
- Б Словник синонімів.
- В Словник іншомовних слів.
- Г Енциклопедичний словник.

3. Які слова вживають тільки жителі певної місцевості?

- А Професійні.
- Б Запозичені.
- В Неологізми.
- Г Діалектні.

4. З'ясуйте, у якому рядку всі слова є історизмами.

- А Життя, князь, піїт.
- Б Комір, суддя, бунчук.
- В Гетьман, отаман, хорунжий.

Г Ткач, лицар, десниця.

5. Вкажіть речення, у якому є діалектизми.

А Свій торговельний флот влада роздерибанила, от і плавають на чужому (Л. Костенко).

Б Тіні від дерев покоротшали – полудень (Є. Айпін).

В До всіх перинатальних хвороб державності ще й така халепа – вирости покоління, яким усе по фіг (Л. Костенко).

Г Я саяв, і вони посміхались мені з розумним смутком (Л. Бежин).

6. Укажіть фразеологізм, який має значення вперта людина, впертюх:

А латка на латці;

Б біла ворона;

В хоч кіл на голові теши;

Г як рак свисне.

7. Вкажіть рядок зі словами-термінами.

А Координація, синтаксис, бароко.

Б Істина, лінгвістика, синус.

В Кенгуру, біологія, катет.

Г Гіпербола, пісняр, легенда.

8. З'ясуйте, у якому рядку всі слова з запозиченими.

А Стельмах, швець, тесля.

Б Бузок, фіалка, настурція.

В Магістраль, футбол, акція.

Г Драма, роман, оповідання.

9. Вкажіть речення, у якому вжито авторські неологізми.

А Поглянь, товаришу, поглянь, як грають ниви злотостеблі (М. Рильський).

Б «Це ти – теж!» – негайно відреагувала доглибно обурена Дарка (О. Забужко)

В На світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (В. Симоненко).

Г Син білявого дня і чорнявої ночі вечір-мулат підійшов до порога (Л. Костенко).

10. Вкажіть рядок, у якому всі слова є загальноновживаними.

А Надія, довіра, асиміляція.

Б Дерево, струмок, полум'я.

В Вітер, птах, літописання.

Г Світло, мрія, легінь.

11. Вкажіть рядок, у якому всі слова належать до офіційно-ділової лексики.

А Протокол, звіт, діаметр.

Б Процесор, кодекс, поліс.

В Договір, приватизація, наказ.

Г Інструкція, заява, розписка.

2 рівень (кожне завдання оцінюється в 1 бал)

12. Установіть відповідність між групами застарілих слів та їх значеннями.

1 Аршин, верства, гони, миля

А Старовинна зброя

2 Війт, десяцький, жандарм, осавула

Б Старовинний одяг

3 Панцир, мушкет, спис, щит

В Старовинний посуд

4 Жупан, запаска, кирея, свита

Г Колишні чини

Г Старовинні одиниці виміру

13. Установіть відповідність між фразеологізмами та їхніми значеннями:

1 Вогнем і мечем

А обманювати

2 до нових віників

Б дуже стомлений

3 як викручена ганчірка

В приставати

4 замазувати очі

Г нещадно

Г дуже довго.

14. Запишіть наведені слова парами так, щоб спочатку йшло запозичене слово, а потім – його український відповідник.

Дослід, афіша, відтінок, правопис, оплески, нюанс, аплодисменти, експеримент, оголошення, орфографія.

3 рівень (Завдання оцінюється в 4 бали)

Складіть три речення, ввівши в них авторські неологізми.

Таким чином, підготовлений нами підсумковий контроль для учнів 6, 8 класів дає змогу перевірити рівень знань кожного учня із розділу «Лексикологія», бо готуючись до контрольної роботи учні матимуть змогу повторити кожну тему розділу. Ми вважаємо, що даний вид контролю є найдоцільнішим.

Висновки до третього розділу

Робота над значенням і вживанням слова є найголовнішим етапом у процесі словникового опрацювання лексичних одиниць і проводиться з опорою на стилістично диференційований конспект, який відображає художнє, наукове, публіцистичне мовлення. І саме роботі над попередженням та виправленням лексичних помилок підпорядковується система вправ.

Лексико-граматичні вправи застосовуються для засвоєння знань із граматики й повторення теоретичних відомостей із лексики, збагачення словника, розвитку мовлення учнів. Їх можна застосовувати в 5–9-х класах. На уроках української мови учням дають завдання: користуючись тлумачним словником, визначити лексичне та граматичне значення слів.

Важливе значення мають лексико-орфографічні вправи. Це завдання, які, з одного боку, пов'язані із засвоєнням граматичного матеріалу, правописних норм, а з іншого – із засвоєнням лексичних понять.

Варто зазначити, що тут мають бути вправи, в яких треба переписати текст, вставляючи пропущені літери, пояснити лексичне значення виділених слів, дібрати до них синоніми.

Обговорюючи результати виконання таких вправ, важливо звертати увагу дітей на конкретні випадки вживання окремих слів, на те, яких професій вони можуть стосуватися. Такі вправи необхідно виконувати упродовж усього періоду вивчення учнями української мови.

За допомогою мовних словників учні знаходять лексеми, які відповідають темі заняття, удосконалюють уміння й навички розташовувати слова в правильному алфавітному порядку, навчаються доводити доцільність добору слів в укладеному ними словнику, збагачують своє мовлення новою лексикою. Проте якщо у творах Л. Костенко та О. Забужко є нові авторські слова, то після вивчення стандартних словників, учням пропонується скласти власний словник, з тих слів, які не представлені в друкованих словниках.

Для того, щоб знання в учнів загальноосвітніх шкіл 5-9 класів із розділу «Лексикологія» були засвоєні та систематизовані, потрібно вчасно проводити

контроль у вигляді письмових або тестових робіт. Підготовлений нами підсумковий контроль для учнів 6, 8 класів дає змогу перевірити рівень знань кожного учня із розділу «Лексикологія», бо готуючись до контрольної роботи учні матимуть змогу повторити кожен тему розділу.

ВИСНОВКИ

Отже, з проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Лексико-словотвірні інновації позначають нові складники лексикології, нові одиниці номінації на відміну від граматичних інновацій, що позначають нові явища в українській предикації (побудові висловлень), а отже, становлять нові одиниці комунікації, створюють нові явища суспільного буття людини, розвиток науки, техніки, виробництва, міжнародних контактів і особливо активно використовуються в періодиці, якій властиві оперативність реагування на важливі події в житті соціуму та постійний пошук нових виражальних мовних засобів.

За належністю нових одиниць до певних рівнів мовної системи виділяють інновації фонетичні, графічні, морфемні, словотвірні, лексичні, фразеологічні та граматичні (морфологічні й синтаксичні). Інновації стилістичні розглядають як вияви змін у мовних уподобаннях та смаках суспільства, як конотації експресивнооцінного чи ідеологічно насиченого характеру.

2. Причинами появи неологізмів є: потреба називати нові предмети, явища, поняття; потреба замінити назви точнішими, зрозумілішими, які б більше відповідали нормам сучасної мови (лексичні неологізми); набуття словами, що вже існують у мові, нових значень (семантичні неологізми); бажання дати предметові чи явищу свіжу образну назву, яка більше відповідає світосприйманню автора (індивідуальні чи авторські неологізми). Також причиною появи неологізмів є розвиток суспільного ладу і науково-технічний прогрес: поява нових соціально-економічних реалій, відкриття у технічних галузях, досягнення у сфері культури.

3. Досліджувані джерела відбивають істотні зміни в словниковому складі сучасної мови, що зумовлено новими історичними процесами державотворення, формування сучасного мислення, пошуками адекватних засобів мовного вираження. Багатофункціональність літературної мови якнайтісніше пов'язана з розширенням, удосконаленням її лексико-семантичної системи. Динамічні процеси супроводжуються новими якісними змінами в семантиці та

стилістичному перегрупованні мовних одиниць. Неабияку роль відграють у мовних змінах смаки мовців, до певної міри – мовна мода. Це сприяє виникненню різноманітних інновацій, які поповнюють як давніше відомі, так і нові тематичні групи лексики

За останні двадцять років в українській літературній мові відбулися значні системні зрушення, викликані процесами суспільно-політичного, національно-культурного, виробничо-технічного розвитку, які супроводжувалися змінами в структурній організації мовного континуума. До особливостей цього періоду слід віднести активну участь у вирішенні мовних проблем не тільки мовознавців, діячів культури, викладачів, але й громадськості, підвищену зацікавленість широких кіл населення у вдосконаленні мови як чинника загальнонаціонального прогресу.

4. Дослідження нового лексичного складу у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» засвідчило використання значної кількості новотворень, що відбиває процес активного пристосування мовної системи до нових потреб комунікації у зв'язку з розвитком науки та техніки, економічними перетвореннями, виникненням нових суспільних відносин, інформаційною революцією, глобалізаційними процесами тощо.

5. Як мова творів, так і тематика прози Оксани Забужко наскрізь новаторська. Нестандартність - головна специфічна риса її мовотворчості. Коли розгортаєш будь-який художній або публіцистичний твір авторки, то можна простежити низку довгих синтаксичних конструкцій (що часом мають обсяг понад сторінку), у яких Оксана Забужко використала невластиву пряму мову; різні типи складнопідрядних і складносурядних, безсполучникових речень; періоди та еліпси; низку однорідних членів речення (це з синтаксичного боку), окрім формально-граматичного наповнення ці довгі синтаксичні конструкції в Оксани Забужко містять ще й синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, метафори, метонімії, гіперболи, літоти, синекдохи, порівняння тощо (це з лексико-стилістичного боку)

6. Лексико-граматичні вправи застосовуються для засвоєння знань із граматики й повторення теоретичних відомостей із лексики, збагачення словника, розвитку мовлення учнів. Їх можна застосовувати в 5–9-х класах. На уроках української мови учням дають завдання: користуючись тлумачним словником, визначити лексичне та граматичне значення слів.

За допомогою мовних словників учні знаходять лексеми, які відповідають темі заняття, удосконалюють уміння й навички розташовувати слова в правильному алфавітному порядку, навчаються доводити доцільність добору слів в укладеному ними словнику, збагачують своє мовлення новою лексикою. Проте якщо у творах Л. Костенко та О. Забужко є нові авторські слова, то після вивчення стандартних словників, учням пропонується скласти власний словник, з тих слів, які не представлені в друкованих словниках.

Для того, щоб знання в учнів загальноосвітніх шкіл 5-9 класів із розділу «Лексикологія» були засвоєні та систематизовані, потрібно вчасно проводити контроль у вигляді письмових або тестових робіт. Підготовлений нами підсумковий контроль для учнів 6, 8 класів дає змогу перевірити рівень знань кожного учня із розділу «Лексикологія», бо готуючись до контрольної роботи учні матимуть змогу повторити кожен тему розділу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авторські словотвірні новотвори в поетичному дискурсі Ліни Костенко. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 261. С. 139–141.
2. Балюта Е. Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філ. наук.: 10.02.04. Одеса, 2007. 21 с.
3. Бойчук М. В. Оцінна функція неологізмів у заголовках періодичних інтернет-видань. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. № 6. С. 70–81.
4. Бортничук Е. Н., Верба Л. Г. Сложное слово синтаксического типа и межуровневое варьирование. *Проблемы варьирования языковых единиц*. Киев: УМК ВО, 1990. С. 65–83.
5. Вокальчук Г. М. Неологічні експерименти Ліни Костенко на тлі словотворчості шістдесятників. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 30–35
6. Гладка В. А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2009. №11. С. 170–177.
7. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2009. №8. С. 3–9.
8. Данильченко А. О. Оксана Забужко як сучасний митець (естетичні смаки і вподобання на мовному рівні). *Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі: тези VIII Всеукр. студентської наук. – практ. конф.* 2018. №8. С. 140–147.
9. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 280 с.
10. Ємчура Н. Р. Неологізація чеської суспільно-політичної лексики кінця ХХ – початку ХХІ століть. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата

- філологічних наук за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2015. 204 с.
11. Єрмоленко С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ: ВЦ Київ. ун-т, 2001. №4. С. 3–12.
  12. Жарко С. Ю. Тенденції сучасної української літературної мови та їх відображення в мові ЗМІ. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації»*, 2016. № 16. С. 64–69.
  13. Жлуктенко Ю. А. Неологизмы-телескопные слова. *Английские неологизмы*. Киев: Наукова думка, 1983. С. 101–113.
  14. Забужко О. Музей покинутих секретів: роман. Київ: Факт, 2012. 830 с.
  15. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман. Київ: Факт, 2007. 176 с.
  16. Забужко О. С. Репортаж із 2000-го року: збірник статей. Київ: Факт, 2001. 96 с.
  17. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка 90-х років. Київ: Факт, 1999. 340 с.
  18. Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання. Київ: Факт, 2009. 260 с.
  19. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Вінниця: Нова книга, 2008. 360 с.
  20. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття): дис. Д-ра філол. наук: 10.02.04. ЗДУ. Запоріжжя, 1999. 336 с.
  21. Зацний Ю. А., Пахомова Т. О. Мова і суспільство: Збагачення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. 243 с.
  22. Кисла Т. М. Специфіка маски автора ремінного постмодерністського роману (на матеріалі романів О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу», С. Пиркало «Зелена Маргарита» та Н. Зборовської «Українська Реконкіста»). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 5. С. 11–15.

23. Кислюк Л. П. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 52–66.
24. Клименко Н. Ф. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей. *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 96–111.
25. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
26. Ковтунець О. В. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження). *Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр.* Київ: Ін-т української мови НАН України, 2010. № 19. С. 114–122.
27. Колоїз Ж. В. Українська неологія: здобутки і перспективи. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2009. Т. 105. № 92: С. 56–61.
28. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація. Київ: Акцент, 2007. 311 с.
29. Король І. В. Неологізація як вияв динаміки словникового складу української мови. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2017. №42. С. 3–4.
30. Косович О. В. Лексичні інновації в сучасній теорії неології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2013. № 35. С. 166–167.
31. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
32. Кочерган М. П. Лексико-семантична система. *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. С. 318–320.
33. Кучеренко І. В. Лексичні інновації в сучасному масмедійному дискурсі України та Німеччини як перекладознавча проблема. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2019. № 12. С. 100–105.
34. Левицький А. Є. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі англійської мови). *Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка*. 2005. №23. С. 16–22.
35. Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: IX Міжнародна наукова конференція (м. Дніпро, Дніпровський національний

- університет імені Олеса Гончара, 12–13 квітня 2019 року): матеріали / укладач О. К. Куварова; за редакцією проф. Т. С. Пристайко. Дніпро: Ліра, 2019. 232 с.
36. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013: Словник / А. Нелюба, Є. Редько. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 172 с.
37. Лексико-словотвірні інновації: Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 220 с.
38. Лецишина Я. Б. Семантико-функціональний та словотвірний огляд інновативної лексики (на матер. видань газ. «День», «Екстракт 150» та «Екстракт 200»). *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. № 8. С. 334–338.
39. Линтвар О. М. Відтворення неологізмів у романі О. С. Забужко «Музей покинутих секретів» в англійському перекладі. *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць*. Київ: Аграр Медіа Груп, 2020. С. 208–213.
40. Литвин В. В. Інтелектуальна інформаційна система дослідження лексичних інновацій в англomовному євроінтеграційному дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 631: С. 212–219.
41. Літературна норма і неологізми / Н. Ф. Клименко. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2012. Т. 137. С. 53–58.
42. Мельник С. М. Іншомовна лексика як джерело лексичних інновацій у художній прозі кінця XX – початку XXI століть. *Лінгвістика*. 2010. № 2 (20). С. 186–192.
43. Мінчак Г. Б. Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2003. 21 с.

44. Нелюба А. М. Явища економії в словотвірній номінації української мови (системний вимір). Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 184 с.
45. Нові тенденції розвитку української мови: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 96 с.
46. Пасічник А. В. Сучасні англійські неологізми та способи їх перекладу на українську мову. Дніпродзержинськ: Дніпродзержинський державний технічний університет, 2013. С. 1.
47. Пена Л. І. Лексико-словотвірні інновації в сучасній українській періодиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. № 20 (1). С. 135–138.
48. Пешкова О. І. Оказіоналізми Оксани Забужко в структурно-семантичному й перекладацькому аспектах: деривативні окказіоналізми. URL: <http://ndsif.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/9/9> (дата звернення: 09.10.2020).
49. Пігур М. В. Детермінологізація лексики в художньому тексті (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. № 217. С. 59–61.
50. Поліщук Н. М. Активність інноваційних процесів у словниковому складі сучасних мас-медіа. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 146–150.
51. Прихненко А. С. Лексико-семантичний та словотвірний аспекти дослідження дієслівних новотворів у сучасній українській мові кінця XX – початку XXI ст. *Межкультурные коммуникации*. 2017. С. 26–30.
52. Ревзина О. Г. Структура словообразовательных полей в славянских языках. Москва: Изд. МГУ, 1969. 154 с.
53. Редя В. О. Типологічні та прагматичні аспекти неологізмів у німецькій мові. *IV Всеукраїнська студентська науково-практична конференція*. Суми: Сумський державний університет, 2014. 172 с.

- 54.Сенько Е. В. Неологизация в современном русском языке конца XX века: межуровневый аспект: автореферат дис.... на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Волгоград, 2000. 40 с.
- 55.Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 608 с.
- 56.Специфіка словотвірної морфонології нових девербативів. *Філологічний часопис*. 2017. №2. С. 75–85.
- 57.Старунова А. Л. Шляхи словотворення української мови, їх активізація. *Література та культура Полісся. Серія: Філологічні науки*. 2017. № 89. С. 73–81
- 58.Стишов О. А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія. Біла Церква: «Авторитет», 2019. 198 с.
- 59.Стишов О. А. Стилiстично марковані лексичні неологізми в дискурсі ЗМІ початку ХХІ століття. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. № 47. С. 91–98.
- 60.Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Пугач, 2005. 388с.
- 61.Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація / Л. П. Кислюк. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 52–66.
- 62.Українська мова. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
- 63.Українська мова. Програма для 5-9-х класів ЗНЗ. 2017. 93 с.
- 64.Халіман О. В. Граматичні засоби вираження категорії оцінки у сучасній публіцистиці (на матеріалі негативно-оцінних множинних форм антропонімів) / *Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського*. 2009. Т. 22 (61). № 4. Ч. 1. С. 93–98.
- 65.Чумак Л. М. Лексичні інновації в англomовному медійному дискурсі початку ХХІ століття: структурний і лінгвопрагматичний аспекти: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.04. Київ, 2018. 20 с.
- 66.Широцький К. Словарець бурсацького говору. *Збірник ХІФТ. Нова серія*. Т. 6. Харків, 1998. С. 181–206.

67. Шутак Л. Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 20 с.

ДОДАТКИ

Методичний комплекс на допомогу вчителеві-словеснику «Неологізми як складова лексичної системи української мови»

Додаток 1

Конспект уроку

Тема: «Ліна Костенко. Життєвий і творчий шлях. Особливості індивідуального стилю»

Мета: поглибити знання учнів про життєвий і творчий шлях Ліни Костенко; розкрити жанрове і тематичне розмаїття її творчості; ознайомити з особливостями індивідуального стилю поетеси; розкрити ідейно-художній зміст поезій «Страшні слова, коли вони мовчать» та «Українське альфреско»; повторити вивчене про образи-архетипи; розвивати усне мовлення, критичне мислення, вміння працювати в групах; виховувати національну гідність і свідомість, любов до поезії.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форми роботи: захист міні-проектів, робота в групах.

Обладнання: підручник, ПК, мультимедійні презентації, портрет Ліни Костенко.

Я не люблю нещасних. Я щаслива.

Моя свобода завжди при мені...

Ліна Костенко

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності учнів

Слово вчителя

Стоїть у ружах золота колиска.

Блакитні вії хата підніма.

Світ незбагнений здалеку і зблизька.

Початок є. А слова ще нема.

Ще дивен дим, і хата ще казкова,

і ще ніяк нічого ще не звать.
 І хмари, не прив'язані до слова,
 от просто так – плывуть собі й плывуть.
 Ще кожен пальчик сам собі Бетховен.
 Ще все на світі гарне і моє.
 І світить сонце оком загадковим.
 Ще слів нема. Поезія вже є.

Дорогі мої учні, сьогодні я вас запрошую у дивосвіт поезії відомої української поетеси, яскравої представниці незабутнього й ще не до кінця усвідомленого «феномена шістдесятництва» Ліни Василівни Костенко. Наш урок пройде під гаслом «Є поети для епох». Цей вислів – це перефразовані слова самої Ліни Костенко. У своєму вірші про Кобзаря вона звертається до нас:

Бо пам'ятайте, що на цій планеті,
 відколи сотворив її пан Бог,
 ще не було епохи для поетів,
 але були поети для епох.

Вивчаючи творчість Ліни Василівни, можна з гордістю та впевненістю сказати, що поети для епох не тільки були, але й є.

III. Оголошення теми та мети уроку

Слово вчителя

Ліна Костенко... Її називають «голосом народу», честю і совістю нашої епохи. Для багатьох вона уособлює альтернативну, тобто справжню Україну. Кажуть, що Костенко є частиною того міцного магніту, що тримає український світ. Активна учасниця руху шістдесятників, Ліна Василівна завжди виважувала високе й відповідальне покликання митця на терезах сумління і ніколи не зраджувала своїх переконань. Ця тендітна жінка – наша сучасниця, взірць безкомпромісності, високої національної свідомості та людської гідності.

IV. Ознайомлення з епіграфом уроку

Слово вчителя

Ці слова без перебільшення можна назвати життєвим кредо Ліни Костенко. Незважаючи на те, що це тільки два рядки, але для тих, хто знає біографію поетеси, в них сказано дуже багато. Сподіваюсь, що ви теж сьогодні в цьому переконаєтесь.

V. Сприйняття і засвоєння навчального матеріалу

1. Слово вчителя

Сьогодні ми працюємо в трьох групах:

I група – Біографи.

II група – Журналісти.

III група – Літературознавці.

Кожна група мала випереджувальне завдання, над якими ми будемо працювати впродовж уроку.

2. Презентація міні-проекту «Стежкою долі Ліни Костенко».

3. Запитання до груп

- Що вам ще відомо про Ліну Костенко? Якою інформацією ви б хотіли поділитись?

4. Доповнення вчителя

Сила поетичного слова незбагненна. Ніжне й гнівно-обурливе, пристрасне й розчулене, воно обережно торкається найпотаємніших струн у наших серцях, викликаючи мелодії радості, смутку, любові і надії.

У кожного з поетів свій неповторний голос, своє особливе бачення світу. Українську поезію сьогодні важко уявити без Ліни Костенко. Її поетичний стиль має свої особливості: філософічність, історизм мислення, традиційність, інтелектуалізм та публіцистичність. У дивовижному за красою і силою поетичному голосі Ліни Костенко гармонійно поєдналися ніжність жінки й твердість духу справжнього борця, філософська заглибленість у проблеми буття й пристрасна емоційність.

Ліна Василівна з когорти тих митців, які не можуть дозволити собі писати будь-що, збиваючись на штампи, повторюючи кимось уже сказане. Літературознавець Григорій Клочек зауважив: «Поетів такого масштабу, як Ліна

Костенко, народжується мало – один-два на століття. Вона наближена до істини. У неї абсолютний слух до «голосу віків».

Сама Ліна Василівна вважає, що в геніальних строфах завжди звучить не тільки голос автора, а й голос Бога. Пропоную послухати поезію «Страшні слова, коли вони мовчать».

5. Обговорення поезії «Страшні слова, коли вони мовчать...»

– Чому слова страшні, коли вони мовчать?

– Зачитайте другу строфу і прокоментуйте її.

– Чи можна останні два рядки поезії вважати крилатим висловом? Чому?

6. Робота в групах

Група Біографи – визначити вид лірики, жанр, провідний мотив та віршовий розмір поезії «Страшні слова, коли вони мовчать».

Група Літературознавці – визначити художні засоби.

Група Журналісти – висловити враження від почутої поезії.

Слово вчителя

І справді, багато що повторюється у цьому світі – краса й потворність, зрада і самопожертва, навіть слова дуже часто втрачають своє первозданне значення. Але поезія – це дійсно неповторне явище. Торкаючись наших душ, вона пробуджує у них світлі і радісні почуття, робить їх благороднішими і чистішими.

Значення слова і суть мистецтва хвилювали і хвилюють багатьох митців. Ніколи осторонь цієї проблеми не стояла і Ліна Василівна, у неї завжди була і є своя думка з приводу розвитку української літератури, особливо сучасної.

7. Перегляд відеоролику «Ліна Костенко про сучасних митців та українську літературу».

Слово вчителя

Принциповість і прямота Ліни Василівни завжди лякали і дратували представників влади, людей з нечистим сумлінням, вони з величезним задоволенням у будь-який спосіб примусили б її мовчати. Але Ліна Костенко завжди користувалась у читачів такою великою популярністю і любов'ю, що

чиновники просто боялись її чіпати. Хоча розчарування приходило до поетеси дуже часто, мабуть, саме у такі хвилини народжувались рядки:

Ми мовчимо – поезія і я.

Ми одна одній дивимось у вічі.

Вона не знає, як моє ім'я, -

Мене немає в нашому сторіччі.

Я не зійшла, посіяна в бетон.

Не прийнялась, морозами пририта.

Я недоцільна – наче камертон

У кулаці кошлатого бандита.

Про Ліну Костенко всім є що сказати. Усім, хто просто читав її вірші та поеми, хто має душу і має совість.

8. Міні-конференція «Ліна Костенко очима сучасників»

Слово вчителя

Ліна Костенко – це дійсно митець великого масштабу. Її вірші нікого з читачів не залишали байдужими, вони сповнені справжньою непідробною любов'ю – до людини, природи, рідного краю. Україна у ліриці Ліни Костенко найчастіше постає в архетипних образах, які несуть в собі одвічні моральні, етичні та естетичні цінності

9. Виразне читання поезії «Українське альфреско»

10. Словникова робота

Альфреско – настінний живопис водяними фарбами по штукатурці.

11. Обговорення поезії «Українське альфреско»

– Ілюстрацію до якого твору вам нагадує ця поезія?

– Яка тональність характерна для цього вірша? Чому?

– Чому поезія має таку назву?

12. Презентація міні-проекту «Образи-архетипи в українській літературі»

13. Робота в групах

Група Журналісти – визначити вид лірики, провідний мотив, віршовий розмір.

Група Біографи – художні особливості поезії.

Група Літературознавці – виписати образ-архетипи, пояснити їхнє значення.

Слово вчителя

«Українське альфреско» – це роздум про Україну, її минуле, сучасне, тривога за майбутнє. Глобальність мислення Ліни Костенко засвідчує, що в її особі український народ отримав поета, якого досі ще належно не оцінили.

Після довгого мовчання Ліна Василівна повернулась до читача своєю поемою «Берестечко», збіркою «Гіацинтове сонце», прозовим романом «Записки українського самашедшого», збіркою «Річка Геракліта». Але її все одно мало. Було так у віці минулому, коли її просто забороняли. І є так нині, коли вона сама себе забороняє. Її ідеали та цінності ніяк не монтуються з тими, що торжествують у наших реаліях. Тому дуже боляче читати рядки, які є криком душі митця такого масштабу:

Усе змінилось. Люди і часи.

Двадцятий вік уже за перелазом.

Глобальне людство хоче ковбаси,

А вже вона з нуклідами і сказом.

Упала тінь на батьківські гроби.

Вже й чорт гидує купувати душі.

В лісах тремтять налякані гриби.

З дерев стрибають підозрілі груші.

Епоха зашморгнулась, як Дункан.

Спиніться, люди. Хоч поставте кому.

Поезія потрібна дивакам,

Поети не потрібні вже нікому.

14. Щоденник подвійних нотаток

(Доведіть або спростуйте тезу)

Цитата – Судження?

Поезія потрібна дивакам,
Поети не потрібні вже нікому.

Ліна Костенко

VI. Підсумок уроку

Сьогодні ми з вами спробували відкрити завісу життя і творчості геніальної нашої сучасниці, торкнулись душою її поезії. Звичайно, що кожен із вас чув про Ліну Костенко, був частково знайомий із її творчістю. Сподіваюсь, що сьогодні ви свої знання поглибили. Пропоную закріпити вивчене, створивши асоціативний портрет поета.

Асоціативний портрет

(На основі здобутих на уроці знань та отриманої інформації складіть асоціативний портрет Ліни Костенко)

Оцінювання

VI. Домашнє завдання

1. Вивчити напам'ять один із віршів.
2. Написати лист Ліні Василівні Костенко, або скласти інтерв'ю з поетесою.

Свій міні-проект ми назвали «Стежкою долі Ліни Костенко»

Ліна Василівна Костенко – найпомітніша постать на поетичному олімпі української літератури другої половини XX – початку XXI століття. Її називають «жінкою-легендою», «голосом народу», «казкою казок», «пілігримом вічності». А ще про неї кажуть, що вона «Блакитна троянда поетичного саду України».

Біографія поета – в його поезії. Так і в Ліни Костенко: зовнішню канву її життя легко викласти в кількох рядках стислої довідки. Народилася 19 березня 1930 р. на березі Дніпра – в містечку Ржищів, що на Київщині у родині вчителів. На все життя Ліна перед собою мала приклад батька – Василя Костенка, поліглота-самородка, адже він знав 12 мов, педагога від Бога. Коли Ліні Костенко виповнилось 6 років, сім'я перебралась жити до Києва.

Одного страшного дня її батька було арештовано та забрано від сім'ї на цілих десять років, а маленька Ліна стала дочкою «ворога народу». З початком

війни для Ліни та її мами настали жахливі й «сумні біженські мандри», про які вона пізніше напише у поезіях «Мій перший вірш, написаний в окопі», «У Корчуватому, під Києвом».

Після закінчення школи Костенко вчиться в Київському педінституті, а через деякий час – у Московському літературному інституті ім. О. М. Горького, який і закінчує в 1956 році з відзнакою. Друкуватися Ліна Костенко почала вже в 16 років. Вона була однією з перших і найбільш помітних у плеяді молодих українських поетів, які виступили на рубежі 50–60-х років.

Після повернення з Москви додому Ліна Костенко могла пересвідчитися, що і в Україні дедалі сміливіше розправляє плечі молоде покоління – «шістдесятники». Саме з долею українського «шістдесятництва» тісно переплелась духовна біографія Ліни Костенко. У 1957 році у київському видавництві «Молодь» вийшла її перша збірка поезій «Проміння землі», а наступного року – збірка «Вітрила». Вони викликали неабиякий інтерес у читача й критики, а книга «Мандрівки серця», яка вийшла в 1961 році, не тільки закріпила успіх поетеси, а й засвідчила, що в літературу прийшов самотній і надзвичайно обдарований митець.

Починаючи з 1961 року, Ліну Костенко піддавали нищівній критиці за «аполітичність». Дві збірки її поезій «Зоряний інтеграл» та «Княжа гора» були буквально «розсипані», так і не дійшовши до читача. Для Ліни Костенко почалися роки опали та вимушеного мовчання». Та навіть у той складний час Костенко вголос заявила про те, що пора «Україні позбутися рабського комплексу». А коли почалися нові репресії проти української інтелігенції, Ліна Василівна рішуче виступила на захист заарештованих Алли Горської, Івана Дзюби, братів Богдана і Михайла Горинів. А у 1968 році, вона єдина з членів Спілки письменників уголос протестувала проти вводу радянських військ у Чехо-Словаччину, розцінюючи це як спробу радянського союзу збройно утримувати соціалістичний табір держав у своєму підпорядкуванні.

Відсутність Ліни Костенко в літературному процесі України не тільки деформувала сам цей процес, але й глибоко торкнулася душі поетеси. Проте вона

не здавалася, боролася і здобула перемогу над негнучким режимом! Через стільки років, у 1977 році, виходить у світ перша, після 16-річного мовчання, поетична збірка «Над берегами вічної ріки». Далі були роман у віршах «Маруся Чурай» (1979), поетичні збірки «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Вибране» (1989).

За роман «Маруся Чурай» і поетичну збірку «Неповторність» Ліна Костенко була удостоєна в 1987 році Державної премії ім. Т. Г. Шевченка. «Нагороду, освячену іменем Шевченка, – сказала лауреатка, – розглядаю так, щоб витримати суворий і вимогливий погляд великого поета нашого народу». Крім поетичних збірок, Ліна Костенко є авторкою кіносценаріїв «Дорогою вітрів» та «Перевірте свої годинники», але ні перший, ні другий фільм на екрани не вийшов. «Дорогою вітрів» був зняти з плану знімання, а «Перевірте свої годинники» був так перероблений, що Ліна Костенко відмовилась від авторства. За творами Ліни Костенко Харківський театр «Р. С.» зробив на сцені постановки під назвою «Горохове плем'я» та «Циганська муза».

На початку 90 років Ліна Костенко вийшла з лав Національної спілки письменників України і почала систематично їздити в Чорнобильську зону, збирати матеріал для прозових творів у майже безлюдних селах. В одному з інтерв'ю Ліна Василівна сказала: «Часто запитують: чи не страшно? Мені нічого не страшно. У зону їдуть не ті, що співають «Ще не вмерла...». Хто любить Україну, той їде туди, де вона вже вмерла. Зона як мати. Ми не любимо матір від того, що вона померла. Навпаки – любимо ще більше». Зі слів дочки Оксани Пахльовської, Ліна Василівна дуже любить ліс і вважає, що ліси – це єдине місце, де вона може відпочити і полікувати душу. Виразне читання поезії Лін Костенко «Мене ізмалку люблять всі дерева».

У 1990 році в Америці відбувся Всесвітній конгрес «Ліна Костенко – поет і мислитель». Ліну Костенко запросили читати лекції про літературу в американських університетах, а її творчість відзначили премією Фондації Антоновичів.

Крім цієї премії, Ліна Костенко є лауреатом багатьох інших премій та нагород. У 1995 році мисткиню було нагороджено Міжнародною літературною премією імені Франческа Петрарки за книгу «Інкрустації», що вийшла італійською мовою. У дипломі зазначено: «Спеціальна премія світовій поетесі Ліні Костенко». У 1998 році Світовий конгрес у Торонто нагородив Ліну Костенко своєю найвищою відзнакою – медаллю Святого Володимира.

У 2000 році Ліна Василівна стала першим лауреатом Міжнародної літературної премії імені Олени Теліги «За справжнє лицарство в житті, подвижницьку діяльність в ім'я України». Цього ж року Ліну Костенко було нагороджено Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня. У 2012 році Ліна Костенко відмовилася прийняти нагороду Золотий письменник України, а також відмовилась від звання Героя України, відповівши: «Політичної біжутерії не ношу».

19 березня 2010 року громадськість України відзначала високий вісімдесятилітній ювілей Ліни Костенко. З нагоди цього свята видавництво «Либідь» надрукувало роман «Берестечко» як подарункове видання. Основна частина цього роману була написана ще протягом 1966–1967 років.

Чимало поезій Ліни Костенко покладено на музику. У 2010 році було видано книгу «Гіацинтове сонце» з компакт-диском, на якому записано пісні відомого лікаря Ольги Богомолець на слова Ліни Василівни.

У 2011 році вийшов друком перший прозовий роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», який спричинив неабиякий ажіотаж і призвів до скандалу і припинення туру Ліни Костенко Україною. У лютому цього ж року видано поетичну збірку Ліни Костенко «Річка Геракліта», куди увійшли раніше написані вірші та 50 нових поезій.

Ліна Василівна – це особистість, яка ніколи не стояла і не стоїть осторонь від свого народу. Саме вона є нашим літературним сподвижником, саме вона одна із тих, хто своїм словом запалює у наших серцях справжній патріотичний дух, у її словах звучить голос правди:

Ми воїни. Не ледарі. Не лежні.

І наше діло праведне й святе.

Бо хто за що, а ми за незалежність.

Отож нам так і важко через те.

На даний час Ліна Василівна Костенко живе і працює у Києві. Вона є почесним професором Національного університету «Києво-Могилянська академія» та почесним доктором Чернівецького національного університету. Глобальність мислення, уся геніальність Ліни Костенко засвідчують, що Україна отримала поета, якого досі ще належно не оцінила.

Доля Ліни Костенко не проста, адже її муза любить правду, а правда не всім подобається. Вірш Ліни Костенко «Ти знов прийшла, моя печальна музо...».

Міні-конференція «Ліна Костенко – очима сучасників»

Оксана Пахльовська, письменниця, культуролог, професор Римського університету «Ла Сап'єнца», донька Ліни Костенко: «Мамина поезія з самого початку, від перших віршів, була бунтом. Бунтом особистості. Повстанням духу. І слава, що до неї приходила, стала не популярністю, не модою. Вона була вистражданою надією людей на своє відродження, на можливість повернутися до себе, на можливість відродження вже нібито виродженої і остаточно приборканої нації».

Ліна Костенко – автор, який у кожній своїй книжці трудно ставить останню крапку. У неї надвисокі вимоги насамперед до себе. Вона сама вибирає, коли друкуватися.

Ольга Богомолець, доктор медичних наук, медик світового рівня, виконавиця пісень на слова Ліни Костенко: Ліна Костенко – це геніальна жінка. Вся моя творчість пов'язана з Ліною Василівною, я її шаную, поважаю, для мене її книга вибраного – це моя жіноча біблія.

Дмитро Стус, кандидат філологічних наук, редактор журналу «Київська Русь», лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка: Моя Ліна Костенко... Це, може, не така Ліна Костенко, яка є насправді, але це ніби символ

української жінки. Вона нонконформістична. Вона жіночна. Вона чуттєва. Вона абсолютно цілісна. Це жінка, яка (якщо говорити сьогоднішніми категоріями) знає, що таке кохання, відчуває його й абсолютно байдужа до того, що зараз рекламується ЗМІ. Це людина, яка не просто поневажає, а зневажає все несправжнє й синтетичне. Ось і все...

Ігор Пасічник, ректор Національного університету «Острозька академія»: Творчість Ліни Костенко – це відображення цілої епохи. Це єдина наша сучасниця серед українців, яка справді заслуговує на Нобелівську премію. І мені соромно, що ні уряд, ні ми як співвітчизники нічого не робимо для того, щоб популяризувати її творчість у світі й віддати належну шану жінці, яка є символом України.

Іван Малкович, поет, видавець: І в поезії, і в житті Ліна Костенко вражає своєю особливою афористичністю. Коли свого часу в останній момент у філармонії відмінили моновиставу за «Марусею Чурай», Ліна Костенко прийшла до директора філармонії, підвела його під люстру (щоб краще видно) і «відляпасувала» йому фізію. Той нерозумний директор подав на неї в суд, – зрештою, це відома історія. Але найбільше мені подобається те, що було далі... Ліну Костенко викликали в суд і запитали, чи не заперечує вона того, що дала ляпаса директорові філармонії. «Заперечую», – сказала Ліна Василівна. «Як, ви це заперечуєте?». «Так, заперечую! – відказала вона. – Бо я дала не одного, а два ляпаси – за себе і за Марусю Чурай».

Павло Вольвач, поет: Ліна Костенко – категорія вічна. Змінюються «рухомі естетики сучасності», накочують одне на одне покоління, а вона лишається. Лишається масштаб таланту й особистості.

Борис Олійник, поет, голова українського Фонду культури: Стосовно Ліни Костенко, я скажу без жодного перебільшення: вона унікальне явище в українській літературі, яка за будь-яких змін кон'юнктури моменту завжди була собою й вела лінію, аби Україна зайняла своє гідне місце у світовому співтоваристві.

Сергій Якутович, народний художник України: Коли читаєш лірику Ліни Костенко – чманієш від суто чоловічої безпорадності перед Жінкою – Сфінксом. Адже чоловік – людина дії. Жінка – людина мудрості, спостережливості й безмежного знання своєї істоти та природи наколо.

Юрій Андрухович, поет, прозаїк, есеїст: Ліна Василівна – представник класичного, романтичного уявлення про поета. Поет у контексті Ліни Костенко – створіння, покликane сказати людям щось надзвичайно важливе. А щоб мати таку здатність, потрібно бути вищим над усім цим.

Володимир Яворівський, письменник, народний депутат, голова Національної спілки письменників України: В особі Ліни Костенко маємо геніальну, дивовижну українську поетесу. Скільки вона зробила! Це людина, яка денно і нічно могутньо працює на Україну, на українську духовність. Ми повинні гордитися, що маємо митця такого масштабу.

Додаток 2

План-конспект уроку

Тема: Неологізми.

Мета: сформувати поняття про неологізми, пояснити відмінність між загальномовними та художньо-індивідуальними (авторськими) неологізмами, витлумачити особливості їхнього використання, формувати вміння визначати неологізми в реченнях і текстах, удосконалювати навички користування словниками, збагачувати словниковий запас учнів, розвивати спостережливість, культуру усного й писемного мовлення.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу.

Перебіг уроку

I. Перевірка домашнього завдання. Вибірковий диктант. Виписати застарілі слова. До архаїзмів чи історизмів вони належать? Витлумачити лексичне значення кожного зі слів.

Розумію, чому теща любила цей балабольчик на кухні.. Взагалі-то щоденник – жанр особистих записів. А яке моє особисте життя, і чи буває воно

в одружених? Записувати, як тебе жінка пиляє, як засмоктують будні? Це вже був би не щоденник, а буденник. Учора передавали інтерв'ю з одним російським психотерапевтом, він говорив про диспластику людини і диспластику ситуацій. Тільки наукова дідорня може вважати, що загадка скрипки Страдіварі – це всього лише особливий склад лаку, а кохання – хімічний коктейль у голові на пару років чи місяців. У місті справжнісінький льодопад. Йде якась планомірна лярвизація країни. Звісили червоний прапор з балкона, махали ним під час сесії, депутати знавісніли в дискусіях, було велике мордолупцювання. (Л. Костенко)

Робота біля дошки.

Записати речення, визначити в них застарілі слова. Витлумачити лексичні значення цих слів, за потреби скориставшись словником.

Наступне покоління на них озирнулося, а ще наступніше хвицнуло ратицями й забуло. І я подумав – от якби й у нас не говорили, а пересвистувались. Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якоюсь мовою недолюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму, – а при чому ж тут я? У нас є два крени в не-істину. Австралійці ж виходили з аборигенами, просили у них пробачення за всі кривди і утиски від новонаселенців. Я людина ХХ століття, принаймні півмене залишилося там. По-моєму, тут уже потрібні не політологи, а політпатологи. (Л. Костенко)

II. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

Вибірковий диктант. Виписати слова, які з'явилися в мові недавно. Витлумачити лексичне значення кожного. Пояснити, чому серед неологізмів багато іншомовних слів.

Вегетуватися (У нас немає людини, яка б думала солідарно. Зате є понад сотню партій, які вегетуються й конфронтуються), вигарцьовувати (Вигарцьовує московська попса), вщеплювати (Він [Папа Іоан Павло II] повернув мені щастя бути належним до такого народу, а то ж у мене його весь час віднімали, вщеплювали мені у свідомість, що мій народ не гордий, що він

упосліджений, все стоїть на колінах і ніяк не встане..), дзумкотіти (Дзумкотять комп'ютерні ігри), здиригувати (Вже навіть не війни, не міжнародні конфлікти, не гарячі точки, – а глобальне протистояння непримирених світів, де невидимі диригенти можуть здиригувати війну цивілізацій), насяяти (А всі разом хочуть насяяти на великих, витерти ноги об попередників, проголосивши у тональності язика тої Хвеськи: «Літератури у нас нема»), підмінований (Я вже весь підмінований тими дзвінками і звуками), просотаний (Все просотане всесвітньою павутиною, електричними струмами, радіомагнітними хвилями) та ін.

Словник.

ЕМАНСИПЕ, невідм., с., розм. Емансипація. Яюсь перетриваємо мамине емансипе (ВТССУМ (Б): емансипована жінка).

ЖИТТЯ, я, с., розм. У комп'ютерній грі – один з декількох етапів, що триває до втрати героя, предмета тощо. – Скільки життів ще залишилося? – питає малий (СУМ, ВТССУМ, ВТССУМ (Б): 1. Вища форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, самооновлення, самовідтворення. Існування всього живого; прот. смерть. 2. Стан живого організму в стадії розвитку, зросту. 3. Період існування кого-небудь; вік. || Все пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія. 4) Спосіб існування кого-небудь. 5. Жива істота. 6. перен. Про щось дороге, необхідне, важливе. 7. Прояв фізичних і духовних сил живих істот. 8. Пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот. 9. Сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь. 10. Те, що реально існує; дійсність).

МАТРОНАЛІЇ, матроналій, т. мн., перен. Жіночі зібрання. Не люблю я цих феміністичних матроналій (ВТССУМ (Б): іст. Свято матерів, яке справляли римські жінки 1 березня).

СВИНСТВО, а, с., збірн. Непорядні, нечемні, невдячні люди. Уявляю собі, як ті люди в далеких вимираючих селах, де вже ні школи, ні клубу, ні бодай фельдшерського пункту, як у кого є старенький телевізор, – дивляться, наче з іншої планети, ці трансляції зі столиці, – як тут жирує бомонд, на їхній біді

розпаношіле свинство, в блиску й розкошах нічних клубів, ресторанів, світських вечірок (ВТССУМ, ВТССУМ (Б): розм. 1. Бруд, неохайність; відсутність культурних навичок, невігластво. 2. Непорядний, низький вчинок; нечесна, підступна поведінка; неподобство).

III. Повідомлення теми, мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

IV. Ознайомлення з новим матеріалом, його осмислення (загальномовні неологізми).

Робота з текстом.

Ознайомлення з теоретичним матеріалом.

V. Виконання вправ на застосування і закріплення знань, формування умінь і навичок.

Дібрати й записати слова, що відповідають поданим лексичним значенням. Які з них можна вважати неологізмами? Які ще недавно ними були? Походження дібраних слів з'ясуйте за словником.

Веб-серфінг. Вправне користування гіпертекстовими технологіями ме жі Інтернет. Ну якщо він [Тинейджер] вже вийшов у Мережу, ти теж мусиш вчитися веб-серфінгу. Інший контекст: До речі,.. «новачки» так захопилися веб-серфінгом в Інтернеті, що дуже швидко нагнали в своїх комп'ютерних навичках вже досвідчених користувачів.

Гопакедія. (іронічно) Показове відтворення українських обрядів у національних костюмах (перев. під час офіційних церемоній). Попереду, за ритуалом, гопакедія в шароварах, у віночках і плахтах, несе кошики з квітами. Інший контекст: А тут [на телебаченні] як не порнографічний шабаш, то етнографічні гопакедії.

Засейвити. Зберегти. Я хотів би цю дружбу засейвити – час летить, малому потрібен старший товариш.

Знікчемлювати. Робити кого-н. нікчемною, принижувати. Хоч би як вона того «человека» знікчемлювала, як би його не принижувала, а в нього все була ілюзія, що він звучить гордо.

Зударитися. Зійтися з ким-н. у бійці. А хлопці у нас хоробрі, схопили, що було під рукою, хитнули кордон міліції, зударились, розлютувались, когось уперішили дрюком, а кого й металевим прутом.

Прочитати. Розповісти про авторські неологізми, використовуючи наведені в тексті приклади.

VI. Підбиття підсумків уроку.

Додаток 3

Конспект уроку

Тема: *Неологізми – складова лексичної системи української мови*

Мета: ознайомити учнів із поняттям «неологізм»; вчити учнів правильно і доречно вживати їх в усному та писемному мовленні, збагачувати їхній словниковий запас; формувати загальнопізнавальні вміння аналізувати лексику, що є у повсякденному вжитку; виховувати повагу до творчості Л. Костенко.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: уживання слів відповідно до їх значення.

Лексикологія: засвоєння нових слів.

Обладнання: підручник, тлумачний словник.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

ХІД УРОКУ

Віддай людині крихітку себе.

За це душа поповнюється світлом.

Ліна Костенко

I. Повідомлення теми й мети уроку.

Любі діти! Чи всі присутні на уроці? (З яких причин?) Добре, тоді розпочнемо нашу роботу.

На сьогоднішньому уроці ми ознайомимося з новою для вас темою: «Неологізми як складова лексичної системи української мови», запишіть, будь ласка, в зошити. Також ми повинні навчитися правильно вживати неологізми у своєму мовленні, відповідно до змісту висловлюваного. Українська письменниця Ліна Василівна Костенко, творчість якої ви вивчали у початкових класах, на уроках літературного читання, використовує дуже багато неологізмів у своїй творчості, тому ми будемо з'ясовувати, що ж таке неологізми на прикладах з її творів. Погляньте, будь ласка, на її портрет, чи пригадуєте ви цю письменницю? А з якими її поезіями ви вже ознайомлювалися? («Соловейко застудився», «Польові дзвіночки»). Добре ви все згадали, тоді розпочнемо нашу роботу.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів.

Пошуково-вибіркова робота

Прочитати текст. Знайти слова, які вживаються досить часто в сучасному мовленні, і ті, які вам не доводилося чути. Записати їх у дві колонки.

Слова активної лексики	Слова пасивної лексики

Віддавна осінньо-зимовий сезон належав рукодільництву. На Семена, тобто 14 вересня, вносили до хати господарські снасті бондарі, шевці, кравці тощо. Для жінок це було на Іоанна Предтечі (6 жовтня). З цього часу в сільських оселях мали з'явитися прядки, гребені, веретена та інше похідне причандаля.

Довгими вечорами дівчата й молодиці пряли нитки за допомогою коноворота або веретен. Потім готову пряжу змотували в клубки, з яких снували снівниці та навивали кросна (В. Скуратівський).

III. Сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу.

Опрацювання теоретичного матеріалу:

Відкрийте, будь ласка, підручник на с. 34, прочитаємо правило (Рідна мова: підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів / [М.

Пентилюк, І. Гайдаєнко, А. Ляшкевич, С. Омельчук]; за заг. ред. М. Пентилюк. – К.: Освіта, 2006. – 271 с.)

«**Неологізми** – слова, словосполучення, фразеологізми, що з'явилися в мові нещодавно і ще не ввійшли до активного словникового запасу. Неологізми з'являються для пояснення нових предметів, явищ, якостей, властивостей (*сканер, електронний носій*). Більшість неологізмів поступово входять до широкого мовного вжитку. Слова перестають бути неологізмами, коли вони стають загальноновживаними (*телебачення, кібернетика, космонавт, радіомовлення*). Більшість такої лексики стає інтернаціональною, бо нею з часом починає послуговуватися весь світ: *електронна пошта, мобільний зв'язок, менеджер, спонсор, портфоліо*.

Окреме місце в українській мові посідають **авторські неологізми**, створені письменниками для особливої образності художнього чи публіцистичного твору. Наприклад: *Поза полем небо та піднеб'я...* (М. Вінграновський). Вони вживаються як засіб небуденного, опоетизованого зображення картин природи, відтворення почуттів людини і не переходять до загальноновживаної лексики».

У науковому і публіцистичному стилях неологізми виконують в основному номінативну функцію, а в творах художньої літератури використання неологізмів – авторських новотворів пов'язане з яскраво вираженим стилістичним завданням. Стилістично забарвлені неологізми мають художнє, образне спрямування і естетично-виховне значення.

Чи всім зрозумілий матеріал. Добре, тоді перейдемо до виконання практичних вправ.

IV. Усвідомлення здобутих знань у процесі практичної роботи, удосконалення загальнопізнавальних і творчих умінь з теми.

Вправа 1. Творче спостереження з елементами аналізу.

Прочитати уривки віршованих творів. Знайти індивідуальні неологізми і визначити їх роль у тексті.

1. *І тільки степ, і тільки спека, спека,*

і озерявин проблиски скупі.

Л. Костенко

*2. У присмеркові доброї дібровості
пшеничний присмак скошеного дня.
На крутосхилах срібної дніпровості
сідлає вічність чорного коня.*

Л. Костенко

*3. Чужинець ти. І всі ви – яничари.
Турецьке зілля хиже і безнебе.*

Л. Костенко

Вправа 2. Знайти у реченнях неологізми, пояснити їх лексичне значення.

1. Рекламні щити, білборди, мигтючі літери світлових реклам: «Дихай вільно, живи мобільно!» – а чому й ні?
2. Наш президент, коли зустрічається з народом, – усі його бодігарди стоять боком і обмацують очима цей народ.
3. Лідери кричать у мегафони. Провокатори сновигають у натовпах.
4. Газети зазомбили свідомість.
5. Слава Україні. Все буде о'кей.

Л. Костенко

Вправа 3. Пояснити лексичне значення кожного з неологізмів. Два-три з них увести до самостійно складених речень (усно).

Мобільник, протестувальник, нобеліант, новонаселені, веб-сайт.

(Л. Костенко «Записки українського самашедшого»)

Вправа 4. Диктант із коментуванням.

Вказати авторські неологізми (письменницькі новотвори) та слова, які увійшли до мови відносно недавно у зв'язку з розвитком науки і техніки.

1. Я вже не я. Мене вже улелекали,
Уже рука не вдержить булави.
2. Дехто з протестувальників зазнав тілесних ушкоджень і травм.
3. І тільки гриви...курява...і хвіст...

лунких копит оддаленілий цокіт.

4. «...і ми...і степ...і жовтий падолист...

і цих дворів передвечірній клопіт...»

5. Я хотів би цю дружбу засейвити – час летить, малому потрібен старший товариш.

6. Є боротьба за долю України.

Все інше – то велике мискоборство.

Л. Костенко

Вправа 5. Скласти 2-3 речення з неологізмами сьогодення.

V. Систематизація й узагальнення знань, умінь і навичок

Подумати і дати відповіді на питання:

1. Яку лексику називають активною, а яку — пасивною?
2. Які слова називаються неологізмами і в яких сферах суспільного життя вони вживаються?
3. Які слова називаються індивідуальними неологізмами?

VI. Підсумок уроку.

Виставлення оцінок за роботу на уроці з коментарем.

Технологія. «*Створення ситуації успіху*». (Вчитель підсумовує роботу учнів на уроці, використовуючи такі висловлювання:

- Це дуже важливо, і у тебе вийшло...
- Саме ти зміг зробити таку складну справу, бо...
- Це зовсім не складно. Навіть якщо не вийшло – нічого страшного.
- Я впевнена, що ти пам'ятатимеш про...
- Ось ця частина (елемент) вийшла в тебе дуже вдало.
- Я задоволений твоєю роботою.

VII. Домашнє завдання.

1. Самостійно знайти і виписати 3 приклади індивідуально-авторських неологізмів у творах Л. Костенко.

Творче завдання на вибір.

1. Скласти невелике оповідання у жанрі фентезі (п'ять-шість речень), використовуючи нову лексику сучасної української мови.
2. Скласти казку про архаїзми та неологізми.